

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

EXCERPTUM EX CLASS. I, VOL. 2 I

MAGYARORSZÁG ÉS A RÓMAI
SZENTSZÉK
III.

Exquisite lucubrationes Cornelio Szovák
amicabiliter dicatae

Szerkesztette
TUSOR PÉTER, KANÁSZ VIKTOR

BUDAPEST ♦ RÓMA

2022

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series I

Collectanea Vaticana Hungariae

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 5.

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a BTK Moravcsik Gyula Intézet (ELKH)

*Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute
and the BTK Gyula Moravcsik Institute (ELKH)*

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors*, 2022

ISSN 1786-2116

ISBN 978 615 6448 19 4

ISBN ebook 978 615 6448 20 0

Felelős kiadó

Publisher responsible

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Szerkesztette, szedte és tördelte - *Typography*

a *Typographia Canisiansis*

Mutató - *Index*: Gy. Sági

Olvasószerkesztő - *Corrector*: T. Kruppa, R. Oláh P.

Borítóillusztráció - *Coverillustration*: G. Xantus

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

JOLÁNTA KIRÁLYNÉ HITBÉRE ÉS AZ ARANYBULLA

Egy ismeretlen királyi adománylevél 1222-ből*

I. AZ ELŐZMÉNYEK

1251. október 12-én II. András magyar király leánya, Magyarországi Jolánta aragóniai királyné végső rendelkezést tett.¹ Gyermekeinek sorsát királyi hitvese, I. (Hódító) Jakab gondjaira bízta, és ugyanígy tett udvartartásának bizalmas embereivel, köztük is legelsőként a Magyarországinak nevezett Bánca nembeli Dénes *comesszel*,² Canals és Crespins urával, aki tagja volt a hercegnőt 1235 nyarán új hazájába kísérő küldöttségnek.³ A halálra készülődő királyné intézkedett édesanyja, Courtenay Jolánta örökségéről és tartozásairól is. Az említett adósságok kiegyenlítését kiskorú fiaira, Péterre, Jakabra és Sanchóra bízta. Ezek pontos összegét a végrendelet szerint az a burgundiai származású Bertalan pécsi püspök tartotta számon (*sicut scit ea episcopus Quinqueecclesiensis*), aki több mint tizenöt évvel azelőtt a két udvar közötti kapcsolatot szálait egyengette, majd tárgyalásai gyümölcseként személyesen celebrálta a királyi pár esküvői szertartását Barcelonában.⁴ A végrendeletből az is kiderül, hogy Jolánta ugyancsak fiainak szánta magyarországi jussát, az anyjától örökölt pozsonyi várispánságot, amelyet akkoriban a magyar király, azaz IV. Béla birtokolt (*comitatum de Posane, quem tenet rex Hungarie, frater meus, quem dimisit mihi mater mea*). Az alábbiakban erről a titokzatos örökségről lesz szó.

Jolánta királyné házassága több 20. századi magyar történész érdeklődését is felkeltette. Az esküvő előzményeit és a királyné udvartartásának magyar eredetű tagjaira vonatkozó adatokat a századfordulón THALLÓCZY LAJOS,⁵ a két világháború között a Barcelonában új otthonra találó magyar pszichológus, BRACHFELD OLIVÉR,⁶ az 1970-es

* A kutatást a PD 138 985 sz. NKFIH-pályázat támogatása tette lehetővé.

¹ A végrendelet kiadását lásd *Documentos de Jaime I de Aragon I–V*, ed. AMBROSIO HUICI MIRANDA–MARIA DESAMPARADOS CABANES PECOURT, Zaragoza 1976–1988, III, 50–52.

² Azonosítására lásd BÁCSATYAI DÁNIEL, *Személyi összeköttetések a Curia Romana és a magyar egyház között a 13. század közepén. Pármai Albert és Bánca István*, TSz 60 (2018) 299–323, 312–316.

³ VAJAY SZABOLCS, *Dominae reginae milites. Árpád-bázi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején*, Mályusz Elemér Emlékkönyv (szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc), Budapest 1984, 395–414, 404–405 és 413–414.

⁴ KOSZTA LÁSZLÓ, *Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251)*, Aetas 9 (1994) 1. sz. 64–88, 73.

⁵ THALLÓCZY LAJOS, *Árpád-házi Jolán Aragon királynője*, Századok 31 (1897) 577–592. THALLÓCZYVAL egy helyen és időben, azonos címen, ám kevésbé behatóan értekezett a kérdésről KROPF LAJOS, *Árpád-házi Jolán, Aragon királynője*, Századok 31 (1897) 221–224.

⁶ BRACHFELD F. OLIVÉR, *Árpád-bázi Jolánta, Aragónia királynéja*, ford. Csikós Margit, Szeged 2001³. A spanyol nyelven írt mű eredetileg 1942-ben jelent meg Barcelonában.

években pedig az éppen Párizsban élő diplomata-történész, VAJAY SZABOLCS tárták fel.⁷ A gazdag aragóniai levéltári forrásanyagot áttekintő szerzők egyaránt megemlékeztek a végrendelet Pozsonyra vonatkozó kitételéről,⁸ azt azonban nem firtatták, hogy az aragóniai királyné miképpen formálhatott igényt az ispánságra. Az Aragón Korona barcelonai levéltára azonban erre vonatkozóan is felvilágosítással szolgálhatott volna.

Az Országos Levéltár alkalmazásában álló PAP GÁBORNÉ 1975-ben járt kutatóúton Spanyolországban, ahol több levéltárban is mikrofilmmásolatot rendelt az általa számba vett magyar vonatkozású iratanyagról. Az Aragón Korona Levéltárának *Hungaricái* között rábukkant a Magyarországi Jolánta hozományával kapcsolatos dokumentumokra is,⁹ amelyek közül a két legfontosabbat, a hercegnő örökségéről számot adó 1233. évi elismervényt és II. András 1235. évi rendelkezését a hozomány finanszírozásának módjáról már THALLÓCZY LAJOS közölte 1897-ben.¹⁰ A „Jolánta-dosszié”-ről készült fényképmásolatok 1977-ben kerültek be a Diplomatikai Fényképtárba,¹¹ amely 2010 óta hozzáférhető a világhálón. Nem keltett feltűnést, hogy a barcelonai őrzőintézményből származó másolatok között több olyan dokumentum fotója is megtalálható,¹² amelyeket Jolánta életrajzírói nem használtak fel elbeszélésükhöz. Ezek közé tartozik III. Honorius pápa 1222. december 9-én kelt, Courtenay Jolánta magyar királynénak címzett diplomája is.¹³ A pápai oklevél magában foglalja II. András király ugyanezen évből származó privilégiumát is, amely a királyné hitbéréről rendelkezik, s amely egészen idáig gyakorlatilag ismeretlen volt a hazai és külföldi történetírás számára. A két dokumentum 2016 óta nyomtatásban is olvasható,¹⁴ mivel azonban a nehezen elérhető kiadás több hibát is tartalmaz, így célszerűnek láttuk, hogy szövegüket jelen írás *Függelékében* közöljük.

Mivel II. András eredeti, aranypecséttel megerősített oklevele már nem áll rendelkezésünkre, így a királyi diplomára vonatkozó következtetéseinket egyedül a pápai kancellária által átírt dokumentum szövegére alapozhatjuk. Az oklevelet a II. András uralkodása idején megszokott szabályszerű *invocatio* vezeti be (*in nomine Sancte Trinitatis et individue unitatis*). Az *arengában*, amelynek szövegezése méltó az egykorú királyi privilégiumokéhoz, a hitbér intézményének (*dotatitium*) rövid jellemzése olvasható, majd az oklevél kiállításának általános céljáról értesülünk, arról tudniillik, hogy az uralkodó halála után az özvegyet ne lehessen kiforgatni a hozomány fejében kapott

⁷ VAJAY, *Dominae reginae milites*, 395–414.

⁸ THALLÓCZY, *Árpád-házi Jolán*, 579–580, 4. j. (a Pozsonnyal való megfeleltetést tévesnek tartva); BRACHFELD, *Árpád-házi Jolánta*, 58; VAJAY, *Dominae reginae milites*, 403.

⁹ PAP GÁBORNÉ, *Spanyolországi tapasztalatok*, LSz 26 (1976) I. sz., 39–52.

¹⁰ THALLÓCZY, *Árpád-házi Jolán*, 578–579, 583–585. Az 1233. évi tervezetről nem készült mikrofilm, így a fényképmásolat nem található meg az Országos Levéltár diplomatika fényképgyűjteményében (MNL-OL DF). A levéltári nyilvántartás szerint azonban a dokumentumot ma is az Aragon Korona Levéltárában őrzik, jelzete Archivio de la Corona de Aragón (ACA), Cancillería, Pergaminos, Jaime I, Serie general 513.

¹¹ BALÁZS PÉTER, *Az Országos Levéltár filmtárának 1977. évi gyarapodása*, LSz (1978) 747–789, 779.

¹² Például BÁCSATYAI, *Személyi összeköttetések*, 320–321.

¹³ ACA Cancillería, Bulas, Legajo 4, 9. (MNL-OL DF 285 378.)

¹⁴ *Bullari de Catalunya: documents pontificis originals conservats als arxius de Catalunya (1198–1417)* I, ed. TILMANN SCHMIDT–ROSER SABANÉS I FERNÁNDEZ, Barcelona 2016, 156–157.

birtokából (*ne eedem mulieres... valeant promisso dotis beneficio defraudari*). A *narratiót*, a rendelkező részt, valamint a szankciókat pecsételési záradék követi, amely szerint az aranybullát Kilit kancellár erősítette az oklevélre. Ezután olvasható a méltóságos, amely ezúttal – a magyar okleveles gyakorlatban merőben szokatlan módon – valójában a tanúk listája, azaz a dokumentum végén a királyi tanács azon tagjai szerepelnek, akik a királyi rendelkezés írásba foglalásakor jelen voltak és a jóváhagyták az oklevél tartalmát (*presentibus et assensum prebentibus*).

A kancellár személye és a tanúk névsora egyaránt összhangban áll az 1222. évi dátummal. A dokumentum a Vejte fia Tódor nádorsága által fémjelzett válságos időszak, azaz az Aranybulla kiadását közvetlenül megelőző eseménysor előtt keletkezett, Barc fia Miklós nádorsága idején.¹⁵ Mivel a dátumformula szerint az oklevelet II. András 18. uralkodási évében adták ki, ezért a rendelkezés az esztendő legelső ismert királyi diplomájának tekinthető. A többi 1222-ben kibocsátott királyi oklevél ugyanis már a 19. uralkodási évben kelt, leszámítva magát az Aranybullát és a Vejte fia Tódor nádorságát említő dokumentumot, ahol a 17. uralkodási év szerepel. KARÁCSONYI JÁNOS mutatott rá, hogy a sarokba szorított király 1222 folyamán rövid időre kénytelen volt szakítani azzal az 1218-ban bevezetett újítással, hogy uralkodási éveit valamikor az 1204. év első felétől számítsa – olyan időponttól tehát, amikor elődje, Imre király még életben volt.¹⁶ Az 1222-ben felelevenített szokás szerint András uralkodásának kezdőpontja 1205 májusa volt (elődje, a csecsemő III. László ugyanis május 3-án vagy 7-én hunyt el, II. András koronázására pedig május 29-én került sor), így a 17. évben kelt Aranybulla kiadásának felső időhatára ugyancsak 1222 májusa.¹⁷ Különös jelentőséggel bír, hogy a Courtenay Jolánta hitbérééről rendelkező oklevél az említett év legelején keletkezett, hiszen a III. Honorius pápától származó megerősítést csaknem egy évvel később, 1222 decemberében vetették pergamenre, noha tudható, hogy az esztendőben május végén¹⁸ és július elején¹⁹ is járt II. András által menesztett küldöttség Rómában.

2. COURTENAY JOLÁNTA ÉS II. ANDRÁS ESKÜVŐJE

Oklevelünk *narratiója* büszkén hirdeti, hogy a király második hitvese császári vérből származott (*de stirpe imperatoria proienite*).²⁰ Valóban így volt: anyai nagybátyja, Flandriai Henrik a negyedik keresztes hadjárat után megalapított Konstantinápolyi

¹⁵ Az 1222. évi kormányzati változásokra: KARÁCSONYI JÁNOS, *Az aranybulla keletkezése és első sorsa*, Budapest 1899, 20–25; ZSOLDOS ATTILA, *II. András Aranybullája*, TSz 53 (2011) 1–38, 31–37.

¹⁶ KARÁCSONYI, *Aranybulla*, 3–20.

¹⁷ Feltételezés szerint az Aranybulla kiadására egy Szent György-napi országgyűlés következményeként került sor. KARÁCSONYI, *Aranybulla*, 27–28; ZSOLDOS, *II. András Aranybullája*, 4, 36. Mivel az Aranybulla arról rendelkezik, hogy az új pénzt hűsvétkor kell forgalomba helyezni, ezért elképzelhető, hogy a szabadságlevelet 1222 hűsvétja, azaz ápr. 3. előtt bocsátotta ki II. András. ÉRSZEGI GÉZA, *Az Aranybulla*, Budapest 1990, 15.

¹⁸ THEINER, *Vet. mon. Hung.*, I, 33 és 34.

¹⁹ Uo., 35.

²⁰ A *proienite* helyett szereplő neolatin *proienite* felveti a lehetőséget, hogy az eredeti oklevél lejegyzője Délnyugat-Európából származott, igaz a pápai kancelláriában működő másoló műve is lehet.

Latin Császárság legsikeresebb uralkodója volt, 1216 nyarán bekövetkezett halála után pedig Jolánta apját, a burgundiai Auxerre és Tonnerre grófját, a Capet-dinasztia egyik oldalágából származó Courtenay Pétert, a tetterős Henrik sógorát választották császárrá. Az ifjú hercegnő igen fiatalon került gyermektelen nagybátyja konstantinápolyi udvarába, hogy leánytestvéreivel együtt a császári dinasztikus politika szolgálatába álljon.²¹

A Bizánci Birodalom örökébe lépő Latin Császárság ura arra törekedett, hogy megszilárdítsa országa balkáni befolyását, s a célt a katonai győzelmek mellett házassági kapcsolatok létesítésével kívánta megvalósítani.²² 1209–1210 körül fivérért, Eusztákot az epiruszi despota, I. Komnénosz Dukász Mihály lányával házassította össze.²³ 1213–1214 fordulóján Henrik császár maga vette nőül a legyőzött bolgár cár, Boril leányát,²⁴ 1215-ben pedig az egykori Bizánci Birodalom északi szomszédjával, II. András Magyarországgal került dinasztikus összeköttetésbe.²⁵ Az Árpádokkal kötött szövetségnek az elmúlt évtizedek során önállósodott balkáni államok féken tartásában juthatott szerep. Ebbe a viszonyrendszerbe enged betekintést egy egykorú szerb forrás, I. Nemanja István szerb nagyzsupán – szerzetesi nevén Szent Simeon – életrajzának színes, a hazai forráskanonból eddig hiányzó, csupán említés szintjén ismert²⁶ híradása. Az elbeszélésnek, amelynek remélhetően magyar nyelvű fordítását is kezünkbe vehetjük hamarosan, Courtenay Jolánta és II. András esküvőjének datálása szempontjából is komoly jelentősége van, ezért nem kerülhető el, hogy röviden érintsük a kérdést.

Szent Simeon legendájának szerzője a főhős fia és utódja II. (Prvovenčani, azaz Elsőnek koronázott) István szerb nagyzsupán, majd király (1196–1228).²⁷ A mű Nemanja István hosszú életét beszéli el, a műfaj jellegzetességeinek megfelelően a szent életszentségének jeleire összpontosítva, amelyek elválaszthatatlanul egybefonódnak

²¹ BÁCSATYAI DÁNIEL, *Az egresi ciszterci monostor korai történetének kérdései*, Századok 149 (2015) 263–299, 273–277.

²² A Latin Császárság történetének modern monográfiája részletesen bemutatja Henrik császár nem is teljesen reménytelen kísérleteit, hogy balkáni helyzetének megszilárdításával valóban a „bizánci tér” örökösévé tegye birodalmát. FILIP VAN TRICHT, *The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople (1204–1228)* (The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400–1500, 90), transl. Peter Longbottom, Leiden–Boston 2011, 351–431. A Magyar Királysággal fennálló kapcsolatokra: *uo.*, 409–421.

²³ *Uo.*, 178–179.

²⁴ *Uo.*, 392.

²⁵ A hazai szakirodalom WERTNER MÓR nyomán helyezi 1215-re a házasságkötést, aki véleményét indoklás nélkül fogalmazta meg. *Vö.*, *Az Árpádok családi története*, Nagybecskerek 1892, 421. Az esküvőre nem sokkal János esztergomi érsek és Róbert veszprémi püspök 1215 őszi római látogatása előtt kerülhetett sor: 1216. ápr. 1.: *Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148–1301)*, CSÁNKI DEZSŐ gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte GARDONYI ALBERT, Budapest 1936, 13–14. A IV. Lateráni Zsinaton résztvevő magyar főpapokra lásd SOLYMOSI LÁSZLÓ, *Magyar főpapok angliai zarándoklata*, TSz 55 (2013) 527–540, 536.

²⁶ BÁRÁNY ATTILA, *II. András balkáni külpolitikája*, II. András és Székesfehérvár, szerk. Kerny Terézia–Smohay András, Székesfehérvár 2012, 129–173, 143; ZSOLDOS ATTILA, *Az Aranybulla királya*, Székesfehérvár 2022, 419.

²⁷ Kiadása: Žitije Simeona Nemanje od Stevana Prvovenčanoga, ed. VLADIMIR ČOROVIĆ, Svetosavski zbornik 2 (1939) 15–74; általam használt német nyelvű fordítása: *Stefan Nemanja nach den Viten des bl. Sava und Stefans des Erstgekrönten* (Serbisches Mittelalter, Altserbische Herrscherbiographien 1), transl. STANISLAUS HAFNER, Graz–Wien–Köln 1962, 73–129.

azokkal az erőfeszítésekkel, amelyeket a dinasztiaalapító nagyzsupán országa függetlensége érdekében tett. Az életrajzot követő csodafüggelék mindennél világosabban mutatja a szerző célját, amely annak a tételnek a bizonyítása volt, hogy Szerbia és uralkodóházának sorsát a mennyei gondviselés vigyázza.²⁸ Az ország megmenekülése ennek megfelelően minden esetben Nemanja István égi közbenjárásának köszönhető a válságos 1210-es években. Mindezt négy csoda, azaz négy olyan elbeszélés hivatott igazolni, amelynek középpontjában egy-egy külső ellenségtől történő megszabadulás áll. Első ízben Boril bolgár cár és „Filander görög császár” – azaz Flandriai Henrik latin császár – közös katonai vállalkozását hiúsítja meg Nemanja István égi pártfogása,²⁹ amelynek időpontja a két agresszor közötti megbékélést követő 1214. esztendőre keltezhető.³⁰ Hasonlóképp jár a következő csoda negatív hőse, I. Komnénosz Dukász Mihály epiruszi despota is, akivel álmában orgyilkos végez.³¹ Számunkra azonban a legutolsó csoda a legizgalmasabb, amely II. István, II. András és Filander császár – azaz Flandriai Henrik – találkozóját beszéli el.

A történet szerint II. András és a császár elhatározták, hogy húsvét után Niš városában találkoznak egymással. A szerb fennhatóság alatt álló település körülbelül félúton feküdt a Magyar Királyság szíve és Konstantinápoly között. A találkozóra meghívták II. István nagyzsupánt is, aki attól tartott, hogy északi és déli szomszédai, akik mindketten igényt tartottak a Szerbia fölötti fennhatóságra, megragadják az alkalmat az ország felosztására. A szerb fejedelem legnagyobb megkönnyebbülésére azonban minden egészen másképp történt. Mikor II. István a magyar királyt és fegyveres kíséretét a határhoz közeli Ravnóban (a mai Čuprijában) vendégül látta, II. András fellépése elkápráztatta a házigazdát. A magyar király az együtt töltött tizenkét nap mindegyikén újabb és újabb ajándékokkal örvendeztette meg a nagyzsupánt: drágakövekkel töltött serlegeket, arannyal kivert lószerszámokat, vörös cipőket és bíborköpenyeket adományozott vendéglátójának; ez utóbbiakra gyöngyökből és drágakövekből vadvirágokat hímeztek, „amint egy cárhoz illik.” A magyar király szelídített vadállatokat, köztük bölényeket is küldött II. Istvánnak, amely a fogadások résztvevőit nem kis csodálkozással töltötte el.³²

A három fejedelem ezt követő találkozója Nišben – bár erre a szerző már nem veszteget sok szót – teljesen más körülmények között zajlott le. Henrik császár rideg fogadtatásban részesült: a vendéglátó a megbecsülés legkisebb jelét sem tanúsította felé, és végül csak II. András közbenjárására engedte sértetlenül hazatérni.³³

Mikor került sor a magyar uralkodó szerbiai látogatására? A kérdésre nem könnyű válaszolni, mivel Szent Simeon legendájában sajnos nem szerepelnek évszámok. Bizonyos, hogy a látogatásra Flandriai Henrik és Boril cár közös szerbiai katonai vállalkozása, vagyis 1214 után került sor. A felső időhatárt a császár halála jelöli ki, amely 1216. június

²⁸ BOŠKO I. BOJOVIĆ, *L'idéologie monarchique dans les bagio-biographies dynastiques du Moyen Âge Serbe* (Orientalia Christiana Analecta 248), Roma 1995, 159–164, 349–364.

²⁹ HAFNER, *Stefan Nemanja*, 112–115.

³⁰ VAN TRICHT, *Renovatio*, 392, 397–399.

³¹ HAFNER, *Stefan Nemanja*, 117–120.

³² Uo., 124–128.

³³ Uo., 128–129.

11-én történt Thesszalonikében. A szerb történetírás és a Balkán középkori történetének nemzetközi kutatói egyöntetűen az 1215. vagy az 1216. év húsvétjára (április 19. vagy április 10.) keltezik a niši találkozó előkészületeit.³⁴ Kivételt képez Boris Stojkovski, aki legutóbb az 1217 utáni esztendőket valamelyikére datálta a szóban forgó eseményt.³⁵ A 13–14. századi szerb hagiográfiai irodalomban ugyanis létezik egy másik történet, amelynek hátteréül ugyancsak egy magyar királlyal – minden bizonnyal II. Andrással – szembeni konfliktus szolgál. Szent Száva első életrajza a 13. század derekán keletkezett, szerzője egy Domentijan nevű szerzetes; itt a magyar uralkodó szívét a főhős, II. István szerzetesi ruhát öltött fivére lányítja meg. Az elbeszélés szerint a királyhoz követségbe küldött Szent Száva könyörgésére Isten jégesőt támaszt, amely csodálattal tölti el a hódító terveitől elálló uralkodót.³⁶ Mivel Domentijan életrajza a magyar hadjáratot közvetlenül II. István nagyzsupán 1217. évi királlyá koronázása után említi, ezért Szent Száva második életrajzírója, a 13. és 14. század fordulóján alkotó Teodosije már ok-okozati kapcsolatot látott a két esemény között: úgy vélte, hogy a magyar királyt a nagyzsupán megkoronázása által kiváltott bosszúvágy vezette seregével Szerbiába.³⁷ Noha a Szent Simeon-életrajz csodafüggelékében és a Szent Száva-életrajzokban olvasható elbeszélések szüzséje között a fenyegetően fellépő magyar király alakján kívül nincs összefüggés, Boris Stojkovski mégis azonos történelmi esemény lenyomatának tartja az epizódokat. Véleménye nem csak a két elbeszélés kiáltó különbségei miatt nem fogadható el, hanem azért sem, mert az eseményeket követő években lejegyzett és előadásában korszerű forrás, a Szent Simeon-legenda helyett egy kimutathatóan torzult hagyományt hordozó kései kútfő, a második Szent Száva-életrajz híradását tekinti autentikusnak. Nincs tehát komoly okunk megkérdőjelezni a kérdésben uralkodó konszenzust: a niši találkozóra 1215 vagy 1216 húsvétja körül került sor.

Hogyan fejthetjük meg a rovní és niši találkozáskoról szóló beszámoló üzenetét? A II. Andrásról kapott fejedelmi, „cárhoz méltó” ajándékok elfogadása (és a viszonzás elmaradása) arra utal, hogy a magyar királynak még a latin császár érkezése előtt sikerült megvásárolnia a szorult helyzetbe kényszerült szerb uralkodó hűségét. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy II. András miért könyvelhette el mindezt sikerként. A befolyási övezet szélesítése mellett a magyar király indokoltan bízhatott abban, hogy a gazdag ajándékok ösztönzik majd a vendéglátó együttműködési hajlandóságát, amelytől nagymértékben függött a találkozó zavartalansága.

³⁴ 1215 (?): CONSTANTIN JIREČEK, *Geschichte der Serben I*, Gotha 1911, 294–295; 1216: STANOJE STANOJEVIĆ, *O napadu ugarskog kralja Andrije II na Srbiju zbog proglašavanja kraljevstva*, Glas Srpske Kraljevske Akademije 161 (1934) 120–134, 120–130; 1215/1216: BOJOVIĆ, *Lidéologie monarchique*, 67; 1215/1216: IVANA KOMATINA, *Istorijska podloga čuda Sv. Simeona u Žitju Simeonovom od Stefana Prvoženčanog*, Zbornik radova vizantolozskog instituta 51 (2014) 111–134, 128.

³⁵ BORIS STOJKOVSKI, *A szerb-magyar viszonyok 1321-ig középkori szerb elbeszélő források tükrében*, Micae Mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról, Budapest 2015, 229–239, 233–236.

³⁶ Život svetoga Simeuna i svetoga Save napisao Domentijan, ed. ĐURO DANIČIĆ, u Beogradu 1865, 118–345, 248–257.

³⁷ Život svetoga Save napisao Domentijan [! B.D.], ed. ĐURO DANIČIĆ, u Beogradu 1860, 152–160. Az életrajzok közötti kapcsolatra lásd STANOJEVIĆ, *O napadu ugarskog kralja*, 120.

Első pillantásra talán kevésbé egyértelmű, hogy a nagyzsupán miért éppen a magyar uralkodóval egyezett meg két vendége közül. Az bizonyos, hogy a szerb fejedelem gyorsan belátta: az északi és a déli szomszéd együttes nyomásának nem állhat ellen. Lehetséges, hogy a kérdést egyszerűen az döntötte el, hogy nem Flandriai Henrik, hanem II. András jelent meg elsőként II. István országában. Az is joggal feltételezhető azonban, hogy a két fenyegetés közül a magyar királyé tűnt fel a kisebb rossznak a nagyzsupán előtt. Mint láthattuk, Flandriai Henrik a közelmúltban támadást intézett Szerbia ellen, amelyben ráadásul az ország keleti szomszédja, Boril cár is részt vett. Ehhez hasonló közvetlen hódító tervekről a Magyar Királyság esetében nem tudunk. Éppen ezekben az esztendőkből szövéődtek azonban dinasztikus szálak II. András családja, a bolgár dinasztia³⁸ és a latin császári uralkodóház között, amely teljessé tette a szerb uralkodó elszigeteltségét a térségben; az említett családi kapcsolatok azonban most a kelepcze szorításából való menekülés lehetőségét is felvillantathatták a nagyzsupán előtt. Okkal bízhatott ugyanis abban, hogy ha az Árpádok védnöksége alá helyezi magát, akkor a II. Andrással rokonságba kerülő Flandriai Henrik és Boril cár nem jelent majd számára fenyegetést, hiszen egy Szerbia elleni bolgár vagy latin támadás a magyar királlyal kötött „barátság” megsértésével lett volna egyenértékű.

II. István fejedelem életteli előadása a legfontosabb kérdésre nem adja meg a választ: valójában miért akart a két uralkodó, II. András és Flandriai Henrik Nišben találkozni? Az ugyanis nem valószínű, hogy valóban Szerbia katonai megszállására és felosztására készültek volna; ellent mond ennek, hogy a szerb uralkodót már jó előre értesítették érkezésükről és a találkozó helyszínéről, ahová őt magát is meghívták. Az esemény, ahová a szerb nagyzsupán is hivatalos volt, aligha magyarázható elsődlegesen háborús szándékokkal; kézenfekvőbb arra gondolni, hogy II. András azért kívánt találkozni Flandriai Henrikkel, hogy megnyasszonyát, a császár unokahúgát, aki feltehetően nagybátyja kíséretében várta jövendőbelije érkezését, új hazájába vezethesse. Ha valóban így történt, akkor a niši találkozót 1215 nyarára kell kelteznünk, mivel a magyar király és Courtenay Jolánta esküvőjét éppen erre az esztendőre helyezhetjük.³⁹

3. A MAGYAR KIRÁLYNÉK ÉS KIRÁLYLÁNYOK HOZOMÁNYA AZ ÁRPÁD-KORBAN

A régiségben a házasság minden esetben a családi vagyon egy részének mozgásával járt, s nem volt ez másként a dinasztikus összeköttetések esetében sem. Ennek módja és terminológiája régióról régióra változott,⁴⁰ ám alapvetően a következő jogcímenek

³⁸ A trónörökös Béla herceget 1214-ben jegyezték el Boril bolgár cár leányával, lásd GÉZA ÉRSZEGI, *Eine neue Quelle zur Geschichte der bulgarischen-ungarischen Beziehungen während der Herrschaft Borils*, *Bulgarian Historical Review* 3 (1975) 91–97.

³⁹ Lásd fentebb, 25. j.

⁴⁰ A hozományt és a hitbért illető középkori szokások regionális sokféleségére lásd a kérdésnek szentelt tanulmánykötet írásait: *Dots et douaires dans le haut moyen âge* (Collection de l'École française de Rome 295), ed. FRANÇOIS BOUGARD–LAURENT FELLER–RÉGINE LE JAN, Rome 2002.

valósulhatott meg.⁴¹ A germán jogrendszerben – amelyen a magyarországi házassági vagyoni jog is alapult⁴² – az eredetileg vételárnak tekinthető vagyont a vőlegény családja biztosította a menyasszony számára, s ezt *dos*nak nevezték. Az Európa déli részében tovább élő római jogban ezzel szemben a vagyon fordított irányban, az új feleség rokonságától mozgott a férjhez, s ezt a mai fogalmaink szerint hozománynak tekinthető adományt ugyancsak *dos*nak hívták. A vőlegénynek ezúttal is át kellett adnia vagyonából, még hozzá annyit, amelynek értéke megegyezett a hozománnyal, ám ez a vagyonrész nem a menyasszony családját, hanem magát a feleséget illette. Ez a magyarul hitbérenek nevezett, a római jogforrásokban pedig *donatio ante nuptias*, később *donatio propter nuptias* néven ismert juttatás, amely a férj halála után az özvegy anyagi biztonságát szolgálta.⁴³ A germán jogot követő területeken az utóbbi szerepet a *Morgengabe* intézménye töltötte be, amellyel a férj – miként a nászéjszakát felidéző név utal rá – eredetileg neje szüzességének elvesztését kompenzálta. A *Morgengabe* eleinte jellemzően csak értékes ingóságokat, a magyarul jegyajándéknak nevezett adományt foglalta magában, amelyet a férj általában – de nem szükségszerűen – a nászéjszakát követően ajándékozott nejének; idővel azonban a *Morgengabe* a hitbérral azonos értelmet nyert.⁴⁴

Az uralkodóházak közötti házasságkötések esetében jellemzően a római jog hatása érvényesült, azaz – legalábbis a 12. század végétől rendelkezésünkre álló dinasztikus házassági megállapodások tanúsága alapján – a menyasszony családja hozományt (*dos*) ígért a vőlegényének, amelynek mindezért cserébe hitbérről (*donatio propter nuptias*) kellett gondoskodnia a jövődöbéli számára. A magyar uralkodódinasztia esetében ugyanezt tapasztaljuk,⁴⁵ annak ellenére, hogy a hazai házassági vagyoni jog a germán szokásokkal mutat rokonságot. Hozzá kell azonban tenni, hogy az Árpád-ház családi történetéből nem ismeretesek szabályszerű házassági szerződések, ahol a felek kölcsönösen, egyetlen dokumentum keretei között sorolnák fel vállalásaikat. Még a Magyarországi Jolánta aragóniai királyné

⁴¹ MICHEL PARISSÉ, *Conclusion*, Dots et douaires, 535–546; PHILIP LYNDON REYNOLDS, *Marriage in the Western Church. The Christianization of Marriage during the Patristic and Early Medieval Periods* (Supplements to Vigiliae Christianae, formerly Philosophia Patrum, Texts and Studies of Early Christian Life and Language 24), Leiden–New York–Köln 1994, 81–87.

⁴² ILLÉS JÓZSEF, *A magyar házassági vagyoni jog az Árpádok korában*, Budapest 1900, 9–33.

⁴³ ILLÉS, *Házassági vagyoni jog*, 16, 2. j. A hitbér összegének a római jogforrások szerint azonosnak kellett lennie a hozományéval. *Iustiniani Novellae* (Corpus Iuris Civilis 3), recognovit RUDOLF SCHOELL–WILHELM KROLL, Berolini 1928, 469–471, Nov. 97, pr., cc. 1–2; *Codex Iustinianus* (Corpus Iuris Civilis 2), recognovit PAUL KRUEGER, Berolini 1892, Lib. 5, tit. 14, cc. 9–10.

⁴⁴ 14. századi példa alapján igazolja: SKORKA RENÁTA, *Érdekbázisok, kérszermátokaságok. A dinasztikus megállapodások politikai, gazdasági és jogi jellemzői a 14. századi Magyar Királyságban*, Századok 155 (2021) 1181–1208, 1189, 26. j. Ugyanezt a következtetést vonhatjuk le II. Albert görzi gróf és Ortenburgi Eufémia házassági szerződéséből, amely szerint a menyasszony 2000 márkára rúgó hitbérét népnyelven *Morgengabének* nevezik (*dotalitium, quod morgengabe dicitur in vulgari*). FRIEDRICH FIRNHABER, *Heinrich Graf von Hardeck, Burggraf von Duino, Judex provincialis in Oesterreich. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte*, Archiv für österreichische Geschichte 2 (1849) 173–209, 200.

⁴⁵ ILLÉS, *Házassági vagyoni jog*, 16, 2. j.

hozományára és hitbéreire vonatkozó gazdag anyagban sem maradt fenn ilyen irat, vélhetően azért, mivel nem is írtak effélet; a házassági szerződés szerepét több egyéni kötelezettségvállalást rögzítő dokumentum⁴⁶ töltötte be.

A fejedelmi családokból származó menyasszonyok rokonsága elvárta, hogy a vőlegény – rangjához és lehetőségeihez mérten – egy-egy gazdagon jövedelmező várost is magában foglaló területi adományt ajánljon fel jövődöbelije hitbéreként. Néhány példa elegendő ennek szemléltetésére. II. Vilmos szicíliai király 1177-ben az apuliai Monte Sant’Angelo grófságát és Siponto kikötővárost jelölte ki felesége, Angliai Johanna hitbéreiről (*dodarium*).⁴⁷ A korszak aragóniai királynéi által hitbér (az ibériai terminológia szerint: *arras*) címén birtokolt területek listáján gyakran feltűnik a dél-franciaországi Montpellier városa és Rousillon grófság.⁴⁸ II. Valdemár dán király 1229-ben Fyn szigetének keleti felét és az ott fekvő püspöki székhelyet, Odense városát adományozta menyének, Portugália Eleonóra hitbéreiről.⁴⁹ Habsburg Albert német király 1299-ben Elzász grófságát és Freiburg városát ajándékozta menyének, IV. (Szép) Fülöp francia király hűgának, Blankának, aki a király legidősebb, Rudolf nevű fiához ment feleségül.⁵⁰

II. András a fenti adományokhoz mérhető, valóban császári vérből származó hercegnőhöz illő hitbérrel örvendeztette meg Jolánta királynét: a 8000 márká hozományért cserébe az ország nyugati kapuját, a pozsonyi várat és tartozékait, azaz a pozsonyi várispánságot juttatta neki (*castrum Posoninense cum omnibus pertinentiis suis pro octo milibus marcarum, quas ei pro dote sua solvere tenemus, collocavimus*).⁵¹ Nem ez volt azonban az első alkalom, hogy egy magyar király egész ispánsággal örvendeztette meg feleségét: II. András bátyja, Imre király mindjárt két *comitatus* is odaajándékozott hitbér címén nejének, Aragóniai Konstanciának. A királyné a hitbér 12 000 márkára

⁴⁶ A hozományra és a hitbére vonatkozó ígérek együttesen egyedül IX. Gergely pápa 1235. aug. 9-én kelt oklevelében tűnnek fel, amely megerősítette a felek kötelezettségvállalásait: *Butllari de Catalunya*, 202. (MNL-OL DF 285 379.) Itt olvasható először, hogy I. Jakab király minden tartozékukkal együtt jövődöbelijének ígerte Montpellier városát és a közeli Millau grófságot. Az ígéret megvalósulására lásd 1235. aug. 9.: *Butllari de Catalunya*, 202; 1235. dec. 11., dec. 23.: *Documentos de Jaime I de Aragón I*, 370–371, 373.

⁴⁷ *Foedera, conventiones, literae et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae et alios quosvis imperatores, reges, pontifices, principes vel communitates ab ineunte saeculo duodecimo, viz. ab anno 1101 I*, ed. THOMAS RYMER–ROBERT SANDERSON, London 1745, 17.

⁴⁸ II. Péter aragóniai király és Mária montpellier-i grófnő házassági szerződése: 1204. jún. 15.: *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196–1213). Documentos, testimonios y memoria histórica I–VI* (Fuentes Históricas Aragonesas 52), ed. MARTÍN ELVIRA CABREL, Zaragoza 2010, II, 581–584. A Magyarországi Jolánta hitbéreire vonatkozó okleveleket lásd fentebb, 46. j.

⁴⁹ *Layettes du trésor des chartes I–V*, ed. ALEXANDRE TEULET–JOSEPH DE LABORDE–ÉLIE BERGER–HENRI-FRANÇOIS DELABORDE, Paris 1866–1909, II, 293–294.

⁵⁰ *Constitutiones et Acta Publica imperatorum et regum IV/1–2*. (MGH Legum sectio IV/4), ed. IACOBUS SCHWALM, Hannoverae et Lipsiae 1906–1911, IV/1. 57–58.

⁵¹ Mivel III. Honorius pápa 1218-ban éppen 8000 márkára teszi Jolánta királyné hitbérét (*dotatium*), így elvileg feltételezhetnénk, hogy az 1222. évi adományban szereplő *dos* szó, amely a római jogban a hozományt jelöli, valójában ezúttal is a hitbére vonatkozik, összhangban a magyarországi házassági vagyoni joggal. THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 13. Oklevélünk azonban világosan megkülönbözteti a *dos* *dotatium*tól, amelyre a pápai megerősítő oklevél *donatio propter nuptias*ként, azaz hitbérként hivatkozik. Ezúttal is a római jogi terminológia áll előttünk, ahol a hitbér összege azonos a hozományéval.

rúgó összegének kifizetéséig akár férje halála után is szabadon birtokolhatta volna a név szerint sajnos nem ismert ispánságokat; köztudott azonban, hogy a Magyar Királyság elhagyására kényszerülő özvegy soha nem kapta vissza sógorától az őt illető vagyont.⁵² Mint később látni fogjuk, III. András ugyancsak a pozsonyi várispánságot adományozta hitbérül második feleségének, Habsburg Ágnes hercegnőnek.

A fejedelmi dinasztiák közötti vagyonomozgás nem a hitbér, hanem a hozomány révén valósult meg, ezért az utóbbi politikai jelentősége jóval nagyobb volt. A szomszédos országok uralkodóházai között szőtt dinasztikus szálak és a tárgyalások során megállapított hozomány gyakorta szolgálta a vitatott hovatartozású területek sorsának rendezését és így a barátság helyreállítását.⁵³ Bár bizonyosan sokszor előfordult, a források szűkszavúsága miatt az Árpád-korban csupán egyetlen esetről jelenthető ki bizonyosan, hogy a hozománynak szerep jutott egy vidék helyzetének tisztázásában: ilyen megfontolás vezette III. Bélát, amikor 1185 őszén átengedte az általa elfoglalt Morava folyó melletti bizánci területeket II. (Angelosz) Izsák császárnak leánya, Margit hozományaként.⁵⁴

A 13. század elejétől rendre arról értesülünk, hogy a magyar királynék és az Árpád-házi királylányok hozományát pénzüsszegben határozták meg. Mint látni fogjuk, nem csak akkor jártak el ilyen módon, amikor a jövődöbeli távoli országba való volt, hanem a szomszédok esetében is. A dinasztikus megállapodásokban meghatározott összegek természetesen presztízscélokat is szolgáltak.⁵⁵ A felek alkalmasint tisztában lehettek azzal, hogy nem engedhetik meg maguknak a megígért mennyiség kifizetését – különösen egy összegben –, mégsem mondtak le arról, hogy a szerződésekben magas, az uralkodóházak előkelőségéhez illő összegek szerepeljenek. A hozomány mértékének minimumát ugyanis a házassági szövetségre lépő dinasztiák rangja, pontosabban rangkülönbsége határozta meg.

Jolánta királyné származásának előkelőségével ellentétben a 8000 márkás hozomány összege nem volt különösebben kiemelkedő, igaz szégyenkezésre sem adott okot. Ennek szemléltetése érdekében vessünk egy pillantást az Árpád-házi hercegnők hozományaira, valamint azokra az összegekre, amelyekkel a korszak magyar királyneit útjukra bocsátották.

II. András leánya, Árpád-házi Szent Erzsébet kísérlete például 2000 márka ezüsttel kelt útra 1211-ben a Tübingiai Tartománygrófság felé,⁵⁶ s ugyanennyit kapott Imre király és II. András nagynénje, az Imre által kiházasított Châtilloni Alíz hercegnő is, aki

⁵² THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 25–26.

⁵³ A dinasztikus házasságok természetrajzáról tanulságos összefoglalás olvasható a középkori diplomácia-történet közelmúltban megjelent kézikönyvében: JEAN-MARIE MOEGLIN–STÉPHANE PÉQUIGNOT, *Diplomatie et «relations internationales» au Moyen Âge (IXe–XVe siècle*, Paris 2017, 249–343, a hozomány kérdésére 262–267, 286–295.

⁵⁴ 1204. szept. 15.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*, studio et opera GEORGH FEJÉR, Budae 1829–1844 (CD), II, 437; *Nicetae Choniatae Historia I–II* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae XI/1–2), recensuit IOANNES ALOYSIUS VAN DIETEN, Berolini et Novi Eboraci 1975, 368; MAKK FERENC, *III. Béla és Bizánc*, Századok 116 (1982) 33–61, 52–53.

⁵⁵ MOEGLIN–PÉQUIGNOT, *Diplomatie et «relations internationales»*, 290.

⁵⁶ *Der sog. Libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabeth confectus*, ed. ALBERT HUYSKENS, Kempen–München 1911, 43.

VI. Azzo estei őrgróf felesége lett.⁵⁷ Összhangban állnak ezekkel az adatokkal néhány hasonló rangú hercegnő vagy grófleány hozományára vonatkozó ismereteink is. 2000 márka ezüstre rügott a hozománya I. Tamás szavojai gróf leányainak, akik a kiburgi⁵⁸ (1218) és a provence-i⁵⁹ (1219) grófi családokkal kerültek dinasztikus összeköttetésbe. Frigyes ortenburgi gróf ugyancsak ekkora összeget szánt leánytestvére, Eufémia kiházásítására, akit II. Albert görzi gróf vett feleségül 1275-ben.⁶⁰

1234-ben az Árpádok és az Estei-ház között újabb dinasztikus összeköttetés létesült: II. András VI. Azzo unokáját, Beatrixot vette nőül, akinek kiházásításáról a menyasszony nagybátyja, a család akkori feje, VII. Azzo őrgróf gondoskodott. Ezúttal csak a magyar király által fizetett hitberről áll rendelkezésünkre információ, ám mivel a hitbér alapösszege a római jogelvek szerint azonos volt a hozományéval, ezért a II. András által biztosított 5000 márka ezüst esetleg megegyezett azzal a summával, amelyet Beatrix hozott a házasságba.⁶¹ A hitbérnek tekintett összeget ezúttal a római jogban hozományt jelentő *dos* szó jelöli (*in hoc sibi dotem constituit*), azaz az okirat terminológiája a magyarországi házassági vagyonjog szabályait tükrözi, ahol csak a férj adott át vagyonából a menyasszonynak.⁶²

Ha két királyi család között létesült házassági kapcsolat, természetesen illendőbb volt magasabb összeget ígérni a hercegnők mellé. Sajnos nem ismerjük Imre király felesége, Aragóniai Konstancia hozományának mértékét. Nem lehetett azonban csekély summa, hiszen a magyar uralkodó által biztosított hitbér (*dotallitium*) 12 000 márka ezüstöt tett ki.⁶³ Konstancia hitbérenek kifizetését II. András hosszú ideig próbálta elodáztatni bátyja halála után, míg aztán az özvegy – ekkor

⁵⁷ LODOVICO ANTONIO MURATORI, *Delle antichità estensi ed italiane I–II*, Modena 1717–1740, I, 379–380. Az esküvő hátterére: RICCARDO PALLOTTI, *Le nozze di Alisia di Cbâtillon con Azzo VI d’Este (1204)*. *Alle origini dei rapporti fra Estensi e Ungheria al tempo di papa Innocenzo III*, Verbum (2022) 263–287.

⁵⁸ *Histoire généalogique de la royale maison de Savoie I–IV*, ed. SAMUEL GUICHENON, Turin 1778–1780, IV, 62.

⁵⁹ LUDWIG WURSTENBERGER, *Peter der Zweite, Graf von Savoyen, Markgraf in Italien, sein Haus und seine Lande. Ein Charakterbild des Dreizehnten Jahrhunderts, diplomatisch bearbeitet. Mit einem Urkundenbuche I–IV*, Bern–Zürich 1856–1858, IV, 22–23.

⁶⁰ FIRNHABER, *Heinrich Graf von Hardeck*, 198–201.

⁶¹ PATRIZIA CREMONINI, *II. András és Beatrice d’Este házasságkötése. (Székesfehérvár, 1234. május 14.)*, Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Konferencia Székesfehérváron 2016. szept. 22., szerk. Szovák Kornél–Zsoldos Attila, Székesfehérvár 2019, 187–198. Az ígervény szövegét kritikai kiadásban közzé, olasz nyelvről fordított tanulmány magyar szövegében a hitbér helyett következetesen a jegyajándék szó szerepel, ám ez helytelen, hiszen a szerző jellemzése egyértelműen a hitbérről illik, miközben a magyarul jegyajándéknak nevezett juttatás (*res paraphernales*) a hitbérnél jóval kisebb értékű ingóvagyon (például ékszerek, ruhák) foglalt magában ILLÉS, *A magyar házassági vagyonjog*, 34–40. Az 5000 márka ezüst emellett – miként a fenti példák igazolják – már önmagában túlszárnyalta a hozomány őrgrófi dinasztiai esetében elvárható összegét.

⁶² CREMONINI, *II. András és Beatrice d’Este*, 195; ZSOLDOS ATTILA, *Az Árpádok és asszonyaik. A királynői intézmény az Árpádok korában* (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 36), Budapest 2005, 77–78. Hasonlóan járt el I. Henrik brabanti herceg, aki azonos nevű örökösét Sváb Fülöp német király leányával, Máriával házassította össze 1207-ben. A germán szokást tükröző kötelezvényben csak a herceg által fizetendő hitbért (*dos*) említik, a Fülöp király által biztosított hozományról egy szó sem esik. *Constitutiones et Acta Publica imperatorum et regum II* (MGH Legum sectio IV/2), ed. LUDEWICUS WEILAND, Hannoverae 1896, 15–16.

⁶³ 1220. dec. 5.: THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 25–26.

már II. Frigyes német-római császár első felesége – 1222-ben elhunyt.⁶⁴ Aligha lehet véletlen, hogy amikor az Árpádok és az aragóniai királyi ház között 1235-ben újabb dinasztikus kapocs létesült, a felek éppen 12 000 márka ezüstöt kitevő hozományban állapodtak meg, amelyet a tervek szerint több, 1500 márkát kitevő részletben finanszíroztak volna a Magyar Királyság harmincadjövedelmeiből.⁶⁵ A magyar fél azonban ezt az összeget sem folyósította: miután az örömapa, II. András az 1235. szeptember 8-ai házasságkötést követő hetekben elhunyt, utóda, IV. Béla vélhetően már a második részletet sem juttatta el Aragóniába.⁶⁶ Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a 10 000 márkát alulról vagy felülről megközelítő összegek már királyi hozománynak számítottak a 13. század első felében: IV. Rajmund Berengár provençe-i gróf például két vejének, IX. Lajos francia és III. Henrik angol királynak is éppen ekkora összeg kifizetésére tett ígéretet, míg harmadik leánya férjének, Richárd cornwalli grófnak – az angol uralkodó öccsének – csupán 5000 márka megfizetésére kötelezte magát.⁶⁷

Vajon mekkora lett volna egy császári família sarjához illő hozomány? A Hohenstauf-dinasztia családi krónikájában szenzációs összegekkel is találkozhatunk: II. Frigyes császár édesanyja, Szicíliai Konstancia például 40 000 márka ezüstöt hozott a házasságba,⁶⁸ míg a császár harmadik felesége, Angliai Izabella 30 000 márkát kitevő hozományával járult hozzá hitvese észak-itáliai háborújához.⁶⁹ A német koronát megszerző Habsburg család hercegnőinek hozománya – bár a császári címmel egyelőre nem büszkélkedhettek – rendre 40 000 márkát tett ki a 13. század utolsó harmadában. I. Rudolf német király 1276 novemberében ekkora összeget ígért leánya, Judit hozományául, akinek Vencel cseh trónörökösrel kötött házassága Rudolf és II. (Přemysl) Ottokár cseh király megbékélését szolgálta.⁷⁰ I. Rudolf unokája, Habsburg Ágnes szintén 40 000 márkát kapott édesapjától, I. Albert osztrák hercegtől, amikor 1296-ban III. András magyar király az oltár elé vezette.⁷¹ A német császári dinasztiákban azonban természetesen kisebb összegek is előfordultak, különösen, ha a hozományról nem a császárnak, hanem az alacsonyabb rangú örömapának kellett gondoskodnia: VI. Lipót osztrák herceg 1225-ben 8000 márkát ígért II. Frigyesnek, amikor a császár fia, VII. Henrik német király feleségül vette a

⁶⁴ ZSOLDOS, *Az Árpádok és asszonyaik*, 78–79.

⁶⁵ THALLÓCZY, *Árpádbázi Jolán*, 583–585.

⁶⁶ 1248. ápr. 9.: *Butllari de Catalunya*, 341–342, 343–344.

⁶⁷ *Layettes du trésor des chartes* I, 293–294.

⁶⁸ *Annales Zwetlenses, a. 1170–1189*, ed. WILHELM WATTENBACH, *Monumenta Germaniae Historica* (MGH), *Scriptores* IX, Hannoverae 1851, 542.

⁶⁹ *Historia diplomatice Frederici secundi* I–VI, ed. JEAN-LOUIS-ALPHONSE HUIILLARD-BRÉHOLLES, *Parisiis* 1852–1861, IV/1, 522–524.

⁷⁰ *Constitutiones et Acta Publica imperatorum et regum III* (MGH *Legum* sectio IV/3), ed. IACOBUS SCHWALM, Hannoverae–Lipsiae 1904–1906, 104.

⁷¹ *Thomas Ebendorfer, Chronica Austriae* (MGH *Scriptores rerum Germanicarum*, *Nova Series* 13), ed. ALPHONS LHOTSKY, Berolini–Turici, 1967, 201.

herceg leányát, Margitot.⁷² Mindezeket figyelembe véve II. András második feleségének hozománya nem tekinthető különösebben magas, de kirívóan alacsony összegnek sem.

A fenti adatok fényében meglepőnek tűnhet az a híradás, amelyet Magyarországi Szent Kinga életrajza tartott fenn: eszerint IV. Béla magyar király – aki, mint láthattuk, nem volt hajlandó Aragóniába kiházasított húga 12 000 márkára rúgó hozományának kifizetésére – 40 000 márka ezüstöt adományozott Kinga nevű leánynak, V. (Szemérnes) Boleszló krakkói és sandomierzi herceg jövődöbelijének.⁷³ A lengyel uralkodóházzal történő összeköttetés várható politikai haszna azonban – még akkor is, ha IV. Béla vélhetően rangon alulinak tartotta a házasságot⁷⁴ – megmagyarázhatja az összeg szokatlan nagyságát. Ennél zavarba ejtőbb I. (Anjou) Károly szicíliai király leánya, Izabella magyar királyné hozománya: a Földközi-tengeri birodalmat építő örömapa ugyanis állítólag valóban példátlanul tetemes összeget, 200 000 márka ezüstöt ígért nászának, V. Istvánnak.⁷⁵ A korszakban megszokott értékeknél nagyságrendekkel magasabb összeg előteremtése érdekében 1270 májusában rendkívüli adót (*generalis subventio*) vetett ki országa lakóira, és úgy számolt, hogy a hozomány jogcímén rövidesen 125 000 uncia arany, azaz az előirányzott összeg több mint háromnegyede fog befolyjni kincstárába.⁷⁶ Nem zárhatjuk ki, hogy a szicíliai területi igazgatás előljáróinak (*iustitiarum*) küldött parancslevelekben szereplő irreálisan magas summa csupán az adóprés újabb szorítását indokolta, és I. (Anjou) Károlynak esze ágában sem volt a pénzt újkeletű magyar rokonsága rendelkezésére bocsátani. Ha azonban valóban ez az összeg szerepelt a házassági szerződésben – amely sajnos nem maradt ránk –, akkor fel kell tennünk a kérdést: vajon mi volt az, ami a szicíliai király számára megért ekkora áldozatot? Ezzel kapcsolatban csak feltevéseink lehetnek: V. István talán hajlandó lett volna lemondani balkáni – Szerbiát és Bulgáriát illető – igényeiről,

⁷² Más szövegghagyomány 7000 márkáról tud. *Constitutiones et Acta Publica imperatorum et regum* II, 269–270.

⁷³ Ugyan itt a *dotulitium* kifejezéssel találkozunk, a szöveggörnyezet mégis egyértelművé teszi, hogy a hozományról van szó. „Ergo, ut premissum est, cum in terra Polonorum gaudium gaudio cumularetur, dotulitium Kyngae felicitis ad quadraginta millia marcarum se extendebat, quia patri et matri carior habebatur, ratione cuius non solum sponso, verum etiam universo populo se caram reddebat.” *Vita et miracula Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis*, ed. WOJCIECH KĘTRZYŃSKI, *Monumenta Poloniae Historica* IV, Lwów 1884, 662–744, 688.

⁷⁴ (1247) nov. 11.: „Nos vero ad id, quod potuimus recurrentes propter bonum christianitatis maiestatem regiam humiliando duas filias nostras duobus ducibus Rutbenorum et tertiam duci Polonie tradidimus in uxores...” THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 231. Az idézett levél keltéhez SENGÁ TORU, *IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”*, Századok 121 (1987) 606–609.

⁷⁵ „Quod Ysabellam karissimam filiam nostram nuper copulavimus maritali coniugio egregio duci Ladislao primogenito illustris regis Ungarie et pro dote eidem filie nostre ducenta millia marcarum argenti eidem convenimus exhibere.” *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból I* (MHH Diplomáciai Emlékek 1), szerk. WENZEL GUSZTÁV, Budapest 1874 (MDEA), 11–12.

⁷⁶ MDEA I, 10–16; *I registri della cancellaria angioina I–L*, ed. RICCARDO FILIANGIERI, Napoli 1950–2010 (RCA), V, 6–9. A hozományként feltüntetett 200 000 márka ezüst körülbelül 160 000 uncia aranyhoz felel meg, figyelembe véve, hogy 1 márka ezüst 8 uncia ezüsttel egyenértékű és az ezüst az arany tizedét éri csupán. HÖMAN BÁLINT, *Magyar pénztörténet 1000–1325*, Budapest 1916, 60, 477–481. A szicíliai király 1 253 550 uncia arany beszédésére adott parancsot.

ha Károlynak sikerül megvalósítania dédelgetett álmát és Konstantinápoly visszahódításával restaurálja a Latin Császárságot.⁷⁷ A szicíliai király 1270 júliusában mindenestre belátta, hogy ilyen rövid idő alatt lehetetlen behajtani az elvárt 200 000 márka ezüstnek megfelelő pénzt: az adó összegét – legalábbis a lázongó Szicíliában – a felére mérsékelte, míg beszédésére – egészen 1270 októberéig – haladékot adott.⁷⁸ Az eset arra hívja fel a figyelmet, hogy a dinasztikus házasságokra vonatkozó megállapodások tartalmát és a hozomány összegét illető ígéreteket a felek rangja mellett sajátos politikai körülmények és célkitűzések is alakították.

4. COURTENAY JOLÁNTA HITBÉRE ÉS AZ ARANYBULLA

A Jolánta királyné hitbére vonatkozó források közül nem a pozsonyi adomány keletkezett elsőként. Régóta ismert ugyanis, hogy II. András szentföldi hadjárata előestéjén halála esetére úgy gondoskodott második felesége sorsáról, hogy a királyné 8000 márkára rúgó hitbérenek előteremtése érdekében odaígérte neje számára a Maroson szállított só jövedelmét, a pesti szaracénok adóját és a bodrogi ispánság bevételeit. Ha az özvegy a hitbér kifizetése után is a Magyar Királyságban kívánt volna maradni, az uralkodó ismét csak a bodrogi ispánság jövedelmeit biztosította Jolánta megélhetésének fedezetéül (*quamdiu vixeris, redditus habeas comitatus predicti*). A királyi rendelkezést 1218. május 16-án erősítette meg III. Honorius pápa, talán nem függetlenül attól a mozgalomtól, ami a király távollétében feldúlta az ország békéjét.⁷⁹ II. András az esztendő vége felé szerencsésen hazatért, s így a királynénak egyelőre nem kellett aggódnia anyagi biztonsága miatt. Úgy tűnik azonban, hogy 1222-ben II. András a korábbinál biztosabb pillérekre kívánta alapozni Courtenay Jolánta jövőjét.

A pozsonyi vár és tartozékainak év eleji eladományozása nem az egyetlen intézkedés volt az említett évben, amelyet az uralkodó a királynéi hitbérről kapcsolatban hozott. Egy július 7-én kelt szentszéki megerősítő levél ugyanis arról tudósít, hogy II. András a királynénak adományozta hitbérrül a Szlavóniai Bánságot és tartozékait (*banatum cum omnibus pertinentiis suis*), valamint a varasdi, a somogyi, a zalai és a szerémi ispánságokat, ugyancsak tartozékaikkal együtt (*cum suis pertinentiis*).⁸⁰

⁷⁷ PÁTEK FERENC, *Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése*, Századok 52 (1918) 449–495, 456–457 és 466–493.

⁷⁸ RCA V, 25. 1275-ben I. (Anjou) Károly 100 000 uncia aranyat akart beszédeni Beatrix és Courtenay Fülöp, a Latin Császárság címzetes uralkodójának esküvőjére, ám itt csak az adóketésről értesülünk, a hozomány összegéről nem. RCA XII, 26–28. A Szicíliai Királyság éves bevételeit ezekben az esztendőben 200 000 uncia aranyra becsülik. JEAN-MARIE MARTIN, *Fiscalité et économie étatique dans le royaume Angevin de Sicile à la fin du XIIIe siècle*, L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle. Actes du colloque international de Rome-Naples (7–11 novembre 1995) organisé par l'American Academy in Rome, l'École Française de Rome, l'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, l'U.M.R. Telemme et l'Université de Provence, l'Università degli studi di Napoli «Federico II», Rome 1998, 624–625.

⁷⁹ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 13.

⁸⁰ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 35.

A hazai történetírás kételkedve fogadta, hogy II. András valóban feleségének ajándékozta volna – egyebek mellett – az ország délnyugati határvidékét; a pápai megerősítő oklevélben szereplő tételeket így a felsorolt területek jövedelmeire vonatkoztatták,⁸¹ noha az erre utaló szót (*redditus*) ezúttal nem találjuk meg a dokumentumban, elentétben Jolánta hitbérenek 1218. évi megerősítésével, ahol egyértelműen a bodrogi ispánság jövedelmeiről és nem magáról az ispánságról van szó. Ahhoz természetesen nem férhet kétség, hogy a királyné birtokai és jövedelmei férje szigorú ellenőrzése alatt álltak;⁸² a kérdés azonban nem is II. András életében, hanem a király halála után vált volna égetővé. Ha ugyanis az említett területek Jolánta hitbérebe olvadtak, akkor nem elég, hogy az özvegy királyné élete végéig, akár évtizedekkel férje elhunytát követően is birtokolhatta volna azokat, de születendő gyermekei is jogot formálhattak volna rájuk, törvénytzerűen elvetve a féltestvérek közötti dinasztikus viszály magját. Miként láthattuk, a Magyarországi Jolánta aragóniai királyné által anyai örökségként számon tartott Pozsony esetében éppen ez történt, s bizonyosra vehető, hogy a várispánság komolyabb konfliktus tárgya lett volna, ha II. András második felesége történetesen nem leányt – a távoli Aragóniába kiházasított Jolántát –, hanem fiút hoz a világra. A királyi nagylelkűség veszélyeire hívja fel a figyelmet a pozsonyi ispánság későbbi története is: III. András 1297-ben tette neje, Habsburg Ágnes hitbérévé az ispánságot,⁸³ amely a király halála után több mint két évtizedre osztrák uralom alá került,⁸⁴ véglegesen csak az utolsó Árpád-házi uralkodó özvegyének öccse, III. Frigyes osztrák herceg mondott le róla 1328-ban.⁸⁵

Hogyan rekonstruálható a II. András által Jolántának tett 1222. évi adományok időrendje? Láthattuk, hogy a pozsonyi várispánságot odaajándékozó királyi oklevél az év legelején kelt, a július 7-ei pápai megerősítésben olvasható felsorolásból azonban Pozsony hiányzik. Az utóbbi szövegben a birtokok listája után ugyan szerepel az a kitétel, hogy a megerősítés egyéb, nem nevesített adományokra is vonatkozik (*et alia, que... rex Ungarorum... vir tuus in dotalitium tibi concessit*), mégis nehéz elképzelni, hogy éppen az ország egyik legjelentősebb ispánságára vonatkozó tétel maradt volna el a dokumentumból.⁸⁶ December 9-én azonban az egyházfő kizárólag a pozsonyi ispán-

⁸¹ ZSOLDOS, *Az Árpádok és asszonyaik*, 104–105.

⁸² Uo., 179.

⁸³ ZSOLDOS, *Az Árpádok és asszonyaik*, 153–154. III. András oklevele nem említi az adomány jogcímét (CD VI/2, 71–72), az osztrák fél azonban egyértelműen Ágnes királyné hitbérenek tekintette, vélhetően nem minden alap nélkül: 1328. szept. 21.: „*Preterea omni iuri, si quod in civitate, castro et comitatu Posoniensi quovis modo, maxime propter dotem sive donationem propter nuptias excellentis principisse domine Agnetis sororis nostre carissime habuimus vel habemus, pure et simpliciter ex nunc renuntiamus*”, MDEA I, 271. A házasságkötés és Pozsony átadása között másfél év telt el, amelyet alighanem az magyaráz, hogy Albertnek csak 1297 őszén nyílhatott módja a hozomány összegének kifizetésére. SKORKA RENÁTA, *Előjáték egy házasságkötéshez. A Habsburgok útja az első magyar házassághoz*, Királynék a középkori Magyarországon és Európában, 76–77.

⁸⁴ 1323. febr. 20.: CD VIII/7, 143; ENGEL PÁL, *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*, Századok 122 (1988) 89–144, 132.

⁸⁵ 1328. szept. 21.: MDEA I, 271.

⁸⁶ ZSOLDOS ATTILA úgy véli, hogy a mondatban csak az *et alia* kezdetű kitétel vonatkozik a királyné hitbére (ti. az 1218-ban megismert, hitbér címén birtokolt jövedelmekre), s a Szlavóniai Bánságot és a többi ispán-

ságra vonatkozó adományt erősítette meg, ahol már szó sincs arról, hogy a királyné hitbérenek Pozsony mellett más ispánságok vagy a Szlavóniai Bánság is részét képezne. Erre utal az a tény is, hogy a királyné leánya, Magyarországi Jolánta aragóniai királyné egyedül a pozsonyi ispánságra tartott igényt édesanyja öröksége címén.⁸⁷ Úgy tűnik tehát, hogy II. András három ízben változtatta meg felesége hitbérét az 1222. év során. Az 1217-ben biztosított, jövedelmen alapuló hitbért az esztendő elején területi adomány, a pozsonyi vár és tartozékai váltották fel; Pozsonyt azonban még július előtt a Szlavóniai Bánsággal és az említett déli megyékkel cserélte fel az uralkodó. 1222 végén III. Honorius pápa az első adományt erősítette meg, azaz II. András eredeti szándéka valósult meg: hitvese jövőjéről végül mégiscsak a pozsonyi vár elajándékozása révén gondoskodhatott. Vajon mi indokolta az említett változásokat?

Talán nem tévedünk, ha az 1222. évi intézkedéseket az Aranybulla kiadását kísérő konfliktusokkal, s magával az Aranybulla 16. pontjával hozzuk összefüggésbe, amelyben II. András ígéretet tett arra, hogy „egész ispánságokat vagy bármiféle méltóságokat örök tulajdonul vagy birtokképpen nem adományozunk.”⁸⁸ Valószínűnek tűnik, hogy az idézett cikkely háttérében álló sérelmek szoros kapcsolatban állnak Jolánta királyné 1222 folyamán többször is módosított hitbérevel. II. András lépései ugyanis annak a személynek az érdekeit sértették leginkább, akinek a nevében az Aranybulla kibocsátását kikényszerítő ellenzék fellépett: a király legidősebb fiát, Béla herceget, aki trónörökösként a Szlavóniai Hercegség ura volt, de az ország kormányzatának átvétele után a pozsonyi várispánság elidegenítésének is kárvallottja lett volna. II. András ellentáborának tehát minden oka megvolt arra, hogy az Aranybulla pontjai közé az ispánságok eladományozásának tilalmát is felvetesse.

Forrásaink nem hagynak kétséget afelől, hogy 1222-ben súlyos viszály támadt II. András és Béla herceg, pontosabban a trónörökös körül csoportosuló, Imre király egykori hívei közül kikerülő ellenzék között.⁸⁹ Az esztendő politikatörténetéhez támpontokat nyújtó források többször is utalnak az említett ellentétre. Maga az Aranybulla is azt a látszatot kelti, mintha egy családi konfliktust lezáró egyezmény lenne: a szabadságlevél 18. pontjában II. András engedélyezte, hogy a szerviensek szabadon Béla herceg híveivé szegődhessenek, és „senkit, akit fiunk igazságos ítélettel elítélt, vagy pedig ha valakit ő perbe vont, addig, amíg a per őelőtte be nem fejeződik, nem fogadunk be, és viszont hasonlóképpen a mi fiunk sem.”⁹⁰ 1222. július 4-én III. Honorius pápa arra intette a magyarországi

ságot valamilyen más jogcímen adományozta II. András a királynénak. ZSOLDOS, *Az Árpádok és asszonyaik*, 79–80. A mondat valóban értelmezhető így is, mivel azonban ezek a döntően a trónörökös jussához tartozó területek nem számolhatók a magyar királynékat hagyományosan megillető birtokokhoz, ezért jó kérdés, hogy a hitbéren kívül vajon milyen egyéb jogcím indokolhatta volna odaadományozásukat.

⁸⁷ *Documentos de Jaime I de Aragon III*, 51.

⁸⁸ „*Integros comitatus vel dignitates quascumque in predia seu possessiones non conferemus perpetuo.*” *Az Aranybulla (A bétszászörtvenedik évfordulóján)*, közléteszi ÉRSZEGI GÉZA, Fejér megyei történeti évkönyv 6, Székesfehérvár 1972, 5–26, 17; szabatos fordítása: ZSOLDOS ATTILA, *Az Aranybulla. A törvény és története* (Tanulmányok Biharország történetéről 10), Nagyvárad 2022, 50.

⁸⁹ ZSOLDOS, *II. András Aranybullája*, 6–10.

⁹⁰ ÉRSZEGI, *Aranybulla*, 17; ZSOLDOS, *Az Aranybulla. A törvény és története*, 106.

főpapat, hogy az apja akarata ellenére már évekkel korábban megkoronázott trónörökösöz húzó párthíveket – ha kell, egyházi fenytékekkel – szorítsák rá arra, hogy egyedül II. Andrásnak engedelmeskedjenek.⁹¹ Az év második felében kelt oklevelében Béla herceg már azokat az érdemeket méltatja, amelyeket István zágrábi püspök az idősebb királlyal való kibékülés körül szerzett; a főpap közreműködésével „az egykor atyánk és köztünk támadt, s az ország mérhetetlen kárára egyre súlyosbodó vizsályt egyetértés váltotta fel, és a különféle felfordulások viharáiban hánykolódó egész nép megbékélt”.⁹²

Kézenfekvő az a feltételezés, hogy a családi ellentétek elmérgesedésében szerepet játszottak azok a Béla herceg számára nyilvánvalóan sérelmes adományok, amelyeket II. András Jolánta királynénak juttatott. A kérdés csupán az, hogy az Aranybulla kibocsátásához vezető konfliktus – részben vagy egészben – Szlavónia eladományozása miatt robbant-e ki, vagy esetleg éppen fordítva: az ellenzékén felülkerekedő II. András büntetésből fosztotta-e meg fiát a tartománytól. Az utóbbi lehetőség mellett szól, hogy III. Honorius pápa a szlavóniai adományt az Aranybulla kiadása után (amelynek felső időhatára, mint láttuk, az év májusa), július 7-én erősítette meg az uralkodó kérésére, amely arra utal, hogy II. András ekkorra már úrrá lett a királyságában kialakult válságos helyzeten, és elég erősnek érezte magát, hogy a korábbi kompromisszumot – de legalábbis az egész ispánságok adományozására vonatkozó tilalmat – sutba dobva megbüntesse a trónörökös Béla herceget.

III. Honorius pápa 1222. december 15-én kelt levele újabb, a közelmúltban (*noviter*) lezajlott magyarországi mozgalomról tudósít bennünket,⁹³ ahol a tömeg azt követelte a királytól, hogy küldje el gyűlölt méltóságviselőit és személyesen jelenjen meg az évente kétszer összehívandó gyűléseken. E második gyűlés vélhetően nem független attól a tényről, hogy az év második felében apa és fia között helyreállt a béke, s Béla herceg visszanyerte hercegségét. Írásunk ezen pontján nem kerülhető el, hogy reflektáljunk a szóban forgó pápai levél forrásértékével kapcsolatban megfogalmazódott kétségekre.

Az Aranybulla évének politikatörténetét határozott ecsetvonásokkal felvázoló KARÁCSONYI JÁNOS azt feltételezte, hogy a III. Honorius decemberi levelében említett második 1222. évi magyarországi politikai vihar nem sokkal korábban, azaz november elején, Mindenszentek (november 1.) vagy Szent Márton (november 11.) ünnepén történhetett. II. András e felfordulás nyomására válhatott meg, immár véglegesen, elkötelezett híve, Barc fia Miklós nádor kormányzatától, amely az év első felében – az Imre-párti előkelők Vejte fia Tódor vezette fellépésekor – rövid időre már kibukott a hatalomból. KARÁCSONYI szerint az uralkodó az év végén Kán nembéli Gyulát nevezte ki nádorává, aki ugyancsak a király bizalmát élvezte.⁹⁴

ZSOLDOS ATTILA ezzel szemben amellől érvel, hogy a Kán nembéli Gyula kinevezését megelőző viharos politikai mozgalomra – amelyről véleménye szerint a pápához

⁹¹ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 35.

⁹² „...discordia inter patrem nostrum et nos olim exorta et ad inextimabile regni detrimentum succrescens est ad concordiam revocata et universa gens variis perturbationum procellis fluctuans in pace collocata...” CDCr III, 220.

⁹³ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 36.

⁹⁴ KARÁCSONYI JÁNOS, *Aranybulla*, 25–27.

csak félinformációk juthattak el – novembernél jóval korábban, legvalószínűbben a Szent István-napi fehérvári törvénynap, azaz augusztus 20. táján került sor; az ösz-szesereglett szerviensek pedig nem Barc fia Miklós nádor, hanem a királlyal szembenálló Vejte fia Tódor nádor távozását követelték. Ennek bizonyításához ZSOLDOS ATTILÁnak cáfolnia kellett KARÁCSONYI NÉZETÉT, miszerint Barc fia Miklós 1222-ben kétszer töltötte be a nádori méltóságot: előbb az év elején, az Aranybulla kiadása előtt, majd a király felülkerekedése után egészen a feltételezett novemberi országgyűlésig, ahol II. András ismét engedményekre kényszerült. ZSOLDOS ATTILA észrevette, hogy míg Rajnáld erdélyi püspök a Barc fia Miklós nádorsága alatt kelt 1222. évi királyi oklevelekben még egyáltalán nem szerepel, addig Vejte fia Tódor kormányzata – azaz az Aranybulla kiadása – idején választott püspökként, s végül Kán nembéli Gyula nádorsága alatt már megerősített püspökként jelenik meg egy királyi diploma méltóságsorában. Mivel Rajnáld püspököt június 3-án erősítette meg III. Honorius pápa,⁹⁵ így ZSOLDOS ATTILA arra következtetett, hogy Barc fia Miklós június 3. után már nem állhatott II. András kormányzatának élén; ellenkező esetben ugyanis Rajnáldnak már megerősített püspökként kellene szerepelnie a Barc fia Miklós nádorsága idején kiállított királyi dokumentumokban.⁹⁶

Az ismertetett érv azonban nem eléggé erős ahhoz, hogy KARÁCSONYI JÁNOS 1222. évi kormányzati változásokra vonatkozó rekonstrukcióját – és a pápa decemberi levelének szavahihetőségét – elvessük. Gyanakvásunkat felébresztheti először is a rendelkezésre álló 1222. évi oklevelek alacsony száma: Barc fia Miklós nádorsága idejéből – az itt ismertetett adománylevéllel együtt – négy királyi diploma szövege maradt fenn, míg Kán nembéli Gyula nádorságának időszakából mindössze két kancelláriai kiadványt ismerünk. Nem lenne tehát semmi meglepő abban, ha Barc fia Miklós feltételezett második 1222. évi nádorsága idejéből nem maradt volna fenn egyetlen dokumentum sem. Nagyobb súllyal esik a latba, hogy a két királyi oklevél közül, ahol Kán nembéli Gyula nádorként jelenik meg, Rajnáld püspök csak az egyik méltóságsorában szerepel,⁹⁷ a másikéban – más főpapokkal ellentétben – ugyanúgy nem találjuk, mint a Barc fia Miklós idején kelt diplomákban.⁹⁸ Számunkra ezért úgy tűnik, hogy az itt vizsgált kérdés szempontjából nem bír döntő jelentőséggel, hogy az erdélyi püspök feltűnik-e az 1222. évi oklevelek méltóságsorában. Elmaradására esetleg az a feltételezés nyújthat magyarázatot, hogy a normandiai származású, követi megbízást máskor is teljesítő⁹⁹ főpap pápai megerősítését követően hosszabb ideig tartózkodott Nyugat-Európában, s még Kán nembéli Gyula nádorsága idején is úton volt, mielőtt az év második felében visszatért volna a Magyar Királyságba.

Nincs tehát komoly ok, hogy elutasítsuk KARÁCSONYI JÁNOS véleményét, amelyet III. Honorius pápa 1222. december 15-én kelt levelére alapozott: 1222 második felében

⁹⁵ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 36.

⁹⁶ ZSOLDOS, *II. András Aranybullája*, 32–36.

⁹⁷ GUTHEIL JENŐ, *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523)*, kiadásra előkészítette Kredics László, Veszprém 2007, 38–39.

⁹⁸ CD III/1, 368–370.

⁹⁹ BÁCSATYAI DÁNIEL, *II. András angliai követei*, TSz 59 (2017) 626–627.

– vélhetően inkább az év vége felé – II. Andrásnak valóban akarata ellenére kellett megválnia nádorától, azaz nem Vejte fia Tódor, hanem Barc fia Miklós kormányzatát kellett elbocsátania. Az indulatok elsősorban Miklós nádor ellen irányulhattak, hiszen az új kormányzat élére ugyancsak kipróbált hívét, Kán nembéli Gyulát helyezte az uralkodó. A kompromisszum Jolánta királyné hitbéreinek szempontjából sem tartható II. András kudarcának: miután Szlavóniát és a hozzácsatolt megyéket visszabocsátotta Béla hercegnek, sikerült keresztülvinnie eredeti szándékát is. A pozsonyi várispánság eladományozásával, amely, mint láthattuk, az év első felében az Aranybulla kibocsátásához vezető konfliktus egyik előzménye lehetett, méltóképpen gondoskodott Jolánta királyné jövőjéről.

Az Aranybulla 16. pontját tehát, miként ZSOLDOS ATTILA felhívta rá a figyelmet, nem az hívta életre, hogy II. András gyakorta egész várispánságokkal jutalmazta volna meg híveit – az állítólagos gyakorlat valójában csak két kevésbé jelentős várispánság, a topuszkói cisztercieknek adományozott Gora és a Barc fia Miklósnak juttatott Locsmánd esetében mutatható ki András uralkodása idején.¹⁰⁰ Az ispánságok eladományozásának tilalma mögött meghúzódó valódi ok inkább az lehetett, hogy a királynének adományozott hitbér Béla herceget és környezetét azzal fenyegette, hogy ha elérkezik a trónutódlás ideje, az örökös nem veheti birtokba az ország egészét, így a királyság nyugati kapuját, Pozsonyt sem. Az év első felében kibocsátott Aranybulla vonatkozó cikkelye kétségkívül súlyosan korlátozta az uralkodó akaratát; II. András azonban még 1222. július 7. előtt visszanyerte a kezdeményezést, s nem csak a szabadságlevélben tett ígéretéről feledkezett meg, hanem büntetésképpen Szlavóniát és a hozzá tartozó megyéket is elvette fiától, hogy Jolánta számára hitbérként átadhassa. Az uralkodó az év második felében – még december előtt – létrejött kompromisszum és megbékélés után sem tartotta magára nézve kötelezőnek az Aranybulla 16. pontját; legalábbis emellett szól, hogy II. András minden aggály nélkül a pápa elé terjesztette a pozsonyi ispánság év eleji eladományozását, amelyet III. Honorius december 9-én meg is erősített. Figyelemre méltó, hogy a pápa nem sokkal később, 1223 márciusában hasonló módon intézkedett azoknak a birtokoknak az esetében is, amelyeket II. András leánytestvéreinek, az özvegy Margit bizánci császárnének adományozott. Ezek között is találunk teljes várispánságot, tudniillik a keveit (*castrum Kewe cum toto comitatu, redditibus, dignitatibus et proventibus suis*).¹⁰¹ Bizonyosra vehető, hogy II. András idővel nagyobb területeket adott át Margit császárnének az ország déli határvidékén, hiszen II. (Angelosz) Izsák

¹⁰⁰ ZSOLDOS, *Az Aranybulla királya*, 78–91.

¹⁰¹ THEINER, *Vet. Mon. Hung.*, 39; III. Honorius II. András kérésére már 1219. márc. 1-jén védelme alá helyezte Margit császárné és fiai személyét és javait, ezért valószínűsíthető, hogy Margit 1218-ban, a kereszties hadjáratból visszatérő magyar uralkodóval tért haza a Magyar Királyságba, lásd BÁCSATYAI DÁNIEL, *Sámsontól Jakabig. Két kisebb lovagrend a 13. századi Magyar Királyságban*, HK 135 (2022) 43–58, 45–46. A korábban csak kivonatból (CD III/1. 284; *Regesta Honorii papae III (I–II)*, ed. PIETRO PRESSUTTI, Romae 1885–1895, I, 315.) ismert pápai oklevél szövege, amely III. Honorius pápa regisztrumaiban maradt fenn, a következő: „*Margarite relicte Y. imperatoris Constantinopolitanis. Sacrosancta Romana ecclesia etc. usque confovere. Eapropter karissimi in Christo filii nostri A. Ungarie regis illustris precibus inclinati tuam et natorum tuarum personas cum omnibus bonisque impresentiarum rationabiliter possidetis sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti*

császártól született fia, Kaloján herceg a Szerémség uraként, Saint-Omer-i Miklós latin bárótól született fia, Vilmos pedig macsói hercegeként tűnik fel a forrásokban.¹⁰² Kaloján herceg Jolánta királyné unokahúgát, a luxemburgi Vianden grófjának Matild nevű leányát vette feleségül, akit férje halála után Pozsega grófnőjeként (*comitissa*) vagy úrnőjeként (*domina*) emlegetnek az oklevelek.¹⁰³ A Magyar Királyság déli határ régiója tehát II. András gondoskodásának köszönhetően indult el azon az úton, hogy az Árpád-ház ország nélkül maradt oldalági rokonságának örökletes családi tartományává váljon. A koncepcióval később IV. Béla sem szakított, aki Kaloján halála után a Macsói Hercegséget vejeének, a halicsi trónharcokban alulmaradó, de a király balkáni politikájában kulcsszerepet játszó Rurikida Rosztiszlávnak és örököseinek juttatta.¹⁰⁴

Oklevelünknek van még egy pontja, amely összefüggést mutat az Aranybullával, ebben az esetben azonban nem csak ok-okozati kapcsolat sejtethető, hanem eszmei rokonság is megfigyelhető. II. András pontosan tisztában lehetett azzal, hogy a Jolántának tett pozsonyi adomány – különösen Béla herceg környezetében – komoly ellenérzéseket kelthet, ezért példátlan garanciákkal bátyázta körül intézkedését. Védnököt jelölt ki (*tutorem et protectorem constituimus*), aki az adomány érvénytelenítése esetén (*si qui de tempore in tempus contra hoc, quod statuimus, acceptaverint resilire*) Magyarország előkelőivel (*cum nominatis regni nostri nobilibus*) a királynének megfelelő segítséget (*auxilium... oportunum*) nyújthat a hitbér megvédelmezésében. II. András gyermekei számára nem lehetett túlzottan megnyugtató, hogy a király választása unokatestvéreére és keresztes bajtársára, VI. (Babenberg) Lipót osztrák hercegre esett. Nem véletlenül: az intézkedés ugyanis jogalapot teremthetett volna egy szomszédos uralkodó számára arra, hogy II. András halála után az özvegy és örökösei megsegítésének indokával beavatkozzon a Magyar Királyság belügyeibe. S ha ez nem lett volna elég, az ellenállás joga az ország előkelőit (*totius terre nostre nobilium*) is megillette, ami azt a lehetőséget vetítette előre, hogy az egyeduralmat átvevő trónörökös polgárháború nélkül nem fogja tudni Pozsonyt visszaszerezni Jolántától és születendő örököseitől, hacsak ki nem fizeti nekik a hitbér összegül megállapított 8000 márkát.

Az uralkodófeleségek hitbéréről rendelkező korabeli dokumentumok között nem találunk olyat, amelynek garanciáit II. András adománylevelének biztosítékaihoz mérhetnénk. Hasonló intézkedésre azonban akad példa. II. Péter aragóniai király és Mária montpellier-i grófnő 1204-ben kelt házassági szerződésében ugyanis azt olvassuk, hogy ha az uralkodó megszegné ígéretei megtartására tett esküjét, akkor a hozományként II. Péter birtokába kerülő Montpellier polgárai nem kötelezhetők

patrocinio communimus. Nulli igitur etc. nostre protectionis infringere. Si quis autem etc. Datum Laterani Kal. Martii, pontificatus nostri anno tertio.” (Archivio Apostolico Vaticano, Registra Vaticana, vol. 10, fol. 67v.)

¹⁰² WERTNER MÓR, *Margit császárné fiaí*, Századok 37 (1903) 593–611, 596–598, 607–608.

¹⁰³ GORDON L. McDANIEL, *On Hungarian-Serbian Relations in the Thirteenth Century: John Angelos and Queen Jelena*, Ungarn-Jahrbuch 12 (1982–1983) 43–50; Kaloján vejeről, Anseau de Cayeux konstantinápolyi latin báróról és magyar kapcsolatairól lásd BÁCSATYAI DÁNIEL, *A 13. századi francia-magyar kapcsolatok néhány kérdése*, Századok 151 (2017) 237–278, 246–264.

¹⁰⁴ SZÜCS JENŐ, *Az utolsó Árpádok*, Budapest 2002, 116–118.

tovább arra, hogy a király hűségén maradjanak.¹⁰⁵ A második eset – sokatmondóan – éppen ebből az évből, s ezúttal az Árpádok dinasztikus összeköttetéseinek történetéből származik. Az Imre király udvarából kiházasított Châtilloni Alíz hercegnő hitbére vonatkozó 1204. évi dokumentum szerint a férj, VI. Azzo estei örgróf ígéreteinek teljesítéséről négy esküdtnek – a házasságról Imre király udvarában tárgyaló négy nemesúrnak – kellett gondoskodni, akiknek a megállapodás be nem tartása esetén – akár maga az örgróf, akár örökösei sértették volna meg – teljes erejükkel ellen kellett állniuk (*ipsi quatuor totis viribus resistant*).¹⁰⁶ Az 1222. évi adománylevelével esetében éppen ilyen hűbéri szellemű ajándékozási szerződéssel van dolgunk, ahol az ellenállásra jogosultak körét az uralkodó jelentősen kibővítette.

II. András szemmel láthatóan nem pusztán családi ügynek tekintette Jolánta hitbéreinek sorsát. Ő volt az első, aki örökösei várható sérelmes intézkedései ellen az ország előkelőinek ellenállását is mozgósítani kívánta, s ezt írásba is foglaltatta. A magyar király azonban mindezt kizárólag azért tette, mivel minden áron biztosítani akarta felesége pozsonyi birtoklásának háborítatlanságát, amelyre a legnagyobb veszélyt utódja bizonyosra vehető ellenszegülése jelentette. II. András aligha gondolt arra, hogy ugyanezt a fegyvert nemsokára ellene is élesíthetik: az Aranybulla ellenállási záradéka szemléletesen igazolja, hogy II. András ellenzékében is akadtak olyan személyek, akik – származásuk és képzettségük okán – jól ismerték a hatalom hatékony ellenőrzését célzó európai kísérleteket;¹⁰⁷ s ha mégsem lettek volna ilyenek – amelynek csekély a valószínűsége – akár II. András adománylevele is mintául szolgálhatott volna számukra.

5. ÖSSZEGZÉS

A Courtenay Jolánta királyné hitbéreire vonatkozó adománylevelével tehát rövid, ám annál izgalmasabb tanúja a mozgalmas 1222. esztendőnek. A fentiekben kísérletet tettünk, hogy rekonstruáljuk a királyné 1215. évi Magyarországra kerülésének körülményeit, amelyet Flandriai Henrik latin császár és II. András egykorú forrásból részletesen megismerhető szerbiai találkozójával hoztunk összefüggésbe. A III. Honorius pápa által megerősített oklevél arra is alkalmat kínált, hogy a királyné hozományának összegét összehasonlítsuk a korabeli hazai és külföldi hercegnők hozományával. Végül pedig láthattuk, hogy a dokumentum segítségével újabb támpontok nyerhetők az 1222-es év eseménytörténetének és az ellenállási jog hazai recepciójának felvázolásához is.

¹⁰⁵ 1204. jún. 15.: *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos II*, 581–584.

¹⁰⁶ MURATORI, *Delle antichità estensi ed italiane*, I, 380.

¹⁰⁷ A kérdésre lásd BÁCSATYAI DÁNIEL, *A Magna Cartától a szentföldi jogkönyvekig. Az Aranybulla európai összefüggésben*, [s. a.]

FÜGGELÉK

Laterán, 1222. december 9.

III. Honorius pápa II. András magyar király kérésére átírja és megerősíti az uralkodó 1222. évi oklevelét, amelyben feleségének, Courtenay Jolánta királynénak adományozta a pozsonyi ispánságot minden tartozékával együtt hitbérül és az adomány védnökéül VI. Lipót osztrák herceget jelölte ki.

(ACA Cancillería, Bulas, Legajo 4, 9; MNL-OL DF 285 378 – *orig.*)¹⁰⁸

Honorius episcopus, servus servorum Dei carissime in Christo filie Yole illustri regine Ungarie salutem et apostolicam benedictionem. Solet annuere sedes apostolica piis votis et honestis petentium precibus favorem benivolum impertiri. Ex parte siquidem carissimi in Christo filii nostri A. illustris regis Ungarie viri tui fuit a nobis cum instantia postulatum, ut donationem propter nuptias quam idem rex tibi fecisse dinoscitur, sicut legitime facta est, apostolico dignaremur munimine roborare. Nos igitur, eiusdem regis precibus gratum impertientes assensum, donationem prefatam, sicut legitime ac provide facta est, et in ipsius regis autentico exinde confecto plenius continetur, auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Ad maiorem autem huius rei evidentiam tenorem ipsius scripti de verbo ad verbum presentibus duximus inserendum. Qui talis est:

In nomine Sancte Trinitatis et individue unitatis. Andreas Dei gratia Ungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Galitie, Lodomerieque rex in perpetuum. Ex evidentissima rationis equitate manifeste perpenditur et illud pagina tam divine, quam humane legis plenius testatur, cui laudabilis consuetudo favorem benigne impertitur, ut mulieres ingenue, que pro bono matrimonii viris nobilibus legitime copulantur, thori remunerandi eas certis ditentur stipendiis, que vulgo dotalitia appellantur. Et ne eedem mulieres tractu temporis sponis viduate casu inopinato valeant promisso dotis beneficio defraudari, humana censuit discretio, ut illud, quod datur aut promittitur sub certo comprehendere debeat instrumento. Hac igitur salubriter consideratione premoniti, tam presentibus, quam futuris tenore presentium volumus esse notum, quod nos dilecte coniugi nostre regine Yoles de stirpe imperatoria proienite, que non solum moribus ingenua, sed ceteris inventa est universis virtutibus adornata, orphanorum et pupillorum totius regni mater, oppressorum atque iniuriam patientium laudabilis adiutrix, ipsa inquam utilitati et honori regie celsitudinis mira providentia innitens, potentum favorem ac impotentum innata benignitate obtinens, inito consilio ac requisito consensu tam archiepiscoporum, episcoporum, quam laicorum totius terre nostre nobilium, castrum Poseniense cum omnibus pertinentiis suis pro octo milibus marcarum, quas ei pro dote sua solvere tenemur, collocavimus, ita quod quamdiu ipsa vixerit,

¹⁰⁸ Kiadása: *Butllari de Catalunya*, 156–157; regesztája: FRANCISCO JAVIER MIQUEL ROSELL, *Regesta de Letras Pontificias del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid 1948, 55–56.

illud pacifice nullo contradicente possideat. Si vero heredes nostri illud idem castrum aliquo unquam tempore ab ea auferre voluerint, volumus auctoritate regia firmiter statuentes, quod nulla occasione, nulla astutia possint aut debeant recipere, nisi prius summam persolvant pecunie memorate. Et ad huius rei seriem confirmandam et in posterum irrefragabiliter conservandam consilio supradictorum nobilium nostrorum dilectum propinquum nostrum virum illustrem ducem Austrie nostre donationis et concessionis tutorem ac protectorem constituimus, ita ut si qui de tempore in tempus contra hoc, quod statuimus, acceptaverint resilire, ipse dux una cum nominatis regni nostri nobilibus eidem regine auxilium prebeat opportunum. Ne vero ipsa per dolositatem malignantium suo iure defraudetur, presentem paginam de consensu et voluntate tam archiepiscoporum, episcoporum, quam ceterorum etiam iobagionum et nobilium regni nostri, qui tunc erant, per manus Cleti aule regie cancellarii bulle nostre auree fecimus caractere roborari. Anno verbi incarnati M^o CC^o XXII°, venerabili Iohanne Strigoniensi, reverendo Ugrino Colocensi archiepiscopis existentibus, Desiderio Chenadiensi, Roberto Vesprimiensi, Thome Agriensi, St[e]phano Zagabriensi, Alexandro Waradiensi, Bartholomeo Quinqueecclesiensi, ecclesias suas episcopales feliciter gubernantibus, Nycolao palatino et comite Supruniensi, Ochuz bano, Iula maiore curiali comite regine et comite Budrugensi, Dionisio magistro tawarnicorum, Demetrio magistro dapiferorum, Tyburtio, Smaragdo, Benedicto, Ypoch, Buzad, Salomon, Pousa, Batiz, Radulfo et Wenczelao comitibus presentibus et assensum prebentibus. Regni nostri anno XVIII°.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et Beatorum Petri et Pauli apostolorum eis se noverit incursum. Datum Laterani V. Id. Decembris, pontificatus nostri anno septimo.

BÁCSATYAI DÁNIEL

RÖVIDÍTÉSEK

AA.EE.SS	Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
AAS	Acta Apostolicae Sedis
AAV	Archivio Apostolico Vaticano
AHP	Archivum Historiae Pontificiae
ASR	Archivio di Stato di Roma
ASRS	Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali
BAV	Biblioteca Apostolica Vaticana
BDHIR	Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom
BIHB	Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome
CAV	Collectanea Archivi Vaticani
CeSPoM	Centro Studi sull'Età dei Sobieski e della Polonia moderna
CST	Collectanea Studiorum et Textuum
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae (I/1–20 és II/1–10, Budapest–Róma 2004–2022)
DBI	Dizionario Biografico degli Italiani (vol. 1–100, Roma 1960–2020)
DF	Diplomatikai Fényképtár
DL	Diplomatikai Levéltár
ELKH	Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
ELTE EKK	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Kézirattár
ESz	Egyháztörténeti Szemle
GyEL	Győri Egyházmegyei Levéltár
HC	Hierarchia Catholica (<i>Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, sive Summorum Pontificum</i> , S.R.E. Cardinalium, ecclesiarum Antistitum series I–IX, ed. GUILIEMUS VAN GULIK–CONRADUS EUBEL–PATRICIUS GAUCHAT–LUDOVICUS SCHMITZ–KALLENBERG–REMIGIUS RITZLER–PIR- MINUS SEFRIN, Monasterii–Patavii 1913–2002)
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HKA	Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
LK	Levéltári Közlemények
LSz	Levéltári Szemle
MEV–Regnum	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum
MKSz	Magyar Könyvszemle

MKL	Magyar Királyi Kancellária. Magyar Kancelláriai Levéltár
MNL-OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MHI	Monumenta Hungariae Italica (Olaszországi Magyar Oklevéltár)
MHH	Monumenta Hungariae Historica (Magyar Történelmi Emlékek)
MREV	Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis (<i>Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára I–IV</i> , szerk. FRAKNÓI VILMOS–LUKCSICS JÓZSEF, Budapestini 1896–1907)
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MVH	Monumenta Vaticana Hungariae (<i>Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár, I/1–6. II/1–3</i> , szerk. FRAKNÓI VILMOS, Budapestini 1881–1909)
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
QFIAB	Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken
P. Cons.	Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales
P. Vienna	Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, Processi Canonici
PPKE	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
PRT	Pannonhalmi Rendtörténet (<i>A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I–XII/B</i> , szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁCZ, Budapest 1902–1916)
PUGW	Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien
RORC	Repertorium Officiorum Romane Curie (<i>Repertorium Officiorum Romane Curie</i> , hg. von THOMAS FRENZ, https://www.phil.uni-passau.de/histhw/forschung/rorc/)
RQ	Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte
ST	Studi e Testi
THEINER, <i>Vet. mon. Hung.</i>	AUGUSTINUS THEINER (ed.), <i>Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia</i> I–II, Romae–Parisiis–Vindobonae 1859–1860.
THEINER, <i>Vet. mon. Slav.</i>	AUGUSTINUS THEINER (ed.), <i>Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia</i> , I–II, Roma 1863–1875.
TSz	Történelmi Szemle

HUNGARY AND THE HOLY SEE OF ROME III.

Summaries

QUEEN YOLANDA'S DOWER AND THE GOLDEN BULL *An Unknown Royal Charter of 1222¹*

1. In her will, dated October 12th, 1251, Yolanda of Hungary, Queen Consort of Aragon, daughter of the Hungarian king Andrew II, bequeathed her Hungarian maternal inheritance, the ispanate (*comitatus*) of Pozsony (present day Bratislava, Slovakia) to her sons. It goes without saying that neither the queen, distant from her homeland, nor her heirs, did ever actually take possession of Pozsony, the western gateway of the Kingdom of Hungary. The first aim of my paper is to find out what was the legal basis for Yolanda's claim to one of the richest ispanates in Hungary, including the castle and town of Pozsony. *The answer is provided by a papal charter of December 9th, 1222, containing a transcript of a donation issued by King Andrew II at the beginning of the very same year.* The donation charter, hitherto undiscovered, shows that King Andrew II granted the castle of Pozsony as a dower to his second wife, Yolanda of Courtenay; their child, Yolanda of Hungary, Queen Consort of Aragon, thus regarded the domain as her rightful inheritance.

2. Under what circumstances did the marriage of Yolanda of Courtenay and Andrew II take place? In 1215 the Hungarian royal house established dynastic relations with the Latin Empire, itself heir to the Byzantine Empire. The Latin Emperor Henry of Flanders aimed at stabilizing his country's positions in the Balkans, which he attempted to realize, besides military victories, via marriage bonds. His alliance with the Árpáds may have played a role in controlling the Balkan states that had become independent during the previous decades. The meeting of the emperor and the king, which took place at Niš, Serbia, around the Easter of 1215 or 1216, was vividly remembered in a hagiographic work by the host, Stephen II (Prvovenčani) of Serbia. It seems plausible to assume that Yolanda of Courtenay arrived in Serbian territory accompanied by her uncle, the Emperor Henry of Flanders, from where she continued her voyage towards Hungary in the company of her fiancé. If it happened that way, we can date the meeting to the year 1215, when the marriage took place.

3. Andrew II followed the general practice of European monarchs when he offered his wife a rich town as her dower. Apart from the dower, we are also informed of the queen's dowry, which was worth 8000 marks of silver. But how much was this sum really worth compared to the dowries given to other princesses in contemporary Hungary and Europe? In fact, this amount can be considered quite

¹ See pp. 13–35.

average. In the dynastic history of the Árpáds, however, we find unusually high sums. The dowry, for example, promised to Elizabeth, daughter of Charles I of Sicily reached the sum of 200 000 marks of silver. This extremely high amount might have been motivated by the fact that Elizabeth's father-in-law, King Stephen V of Hungary, was willing to give up his claims in the Balkans in favour of the King of Sicily, who was attempting to restore the Latin Empire.

4. The document in question was written in the royal chancellery in the eventful year of 1222, when the monarch, Andrew II issued his famous Golden Bull, a document often referred to in discussions of Hungary's constitutional evolution. Queen Yolanda's dower charter contributes to the reconstruction of the stormy political history of 1222, as well as to the understanding of the circumstances in which the famous charter of liberties was issued. Andrew II altered his wife's dower as many as three times during the year of 1222. The grant of 1217, based on different incomes, was replaced by the ispanate of Pozsony and its appurtenances. Yet, before July 7th, the dower was again changed by the monarch, this time by the whole Banate of Slavonia with the counties of Zala, Somogy, Varasd (Varaždin) and Szerém (Srijem/Srem). I prove that there is a connection between the measures concerning the dower and the conflicts which accompanied the issue of the Golden Bull, and especially the 16th point of the former charter, in which Andrew II promised not to donate, under any circumstances, entire ispanates or any dignities as perpetual property or domain. The measures taken by Andrew II violated, most of all, the interests of the single person in whose name the opposition acted, forcing the king to issue the Golden Bull: his eldest son, the Young King Béla, who, as heir to the throne, was natural lord of the Dukedom of Slavonia. It is certain, however, that upon assuming the whole country's governance after his father's death, he would also have been frustrated by the alienation of the ispanate of Pozsony. Due to the fact that Pope Honorius III confirmed the king's donation of Slavonia to his queen after the issue of the Golden Bull on July 7th, we may assume that Andrew II had overcome the domestic crisis before that date, feeling powerful enough to neglect the earlier compromise, or at least the ban on donating entire ispanates, thus punishing the Young King Béla by dispossessing him of Slavonia. Father and son, however, reconciled during the second half of the same year, Béla regaining his dukedom. Finally, Andrew II succeeded in realizing his original plan by donating the ispanate of Pozsony to Yolanda, which was a likely motive to the conflict leading to the issue of the Golden Bull in the first half of 1222.

5. Our charter has another aspect that seems to be connected with the Golden Bull. In this case, however, the link is of theoretic nature. Andrew II must have been fully aware of the fact that his donating of Pozsony to Yolanda could provoke grave aversion, especially with the Young King Béla's men. As a consequence, he secured his measures using guarantees to an unprecedented scale. He appointed Duke Leopold VI of Austria as guarantor, who – should the dower be declared invalid – could provide appropriate aid to the queen, with the assistance of the Hungarian barons, to protect her rights. This act created a legal basis for the monarch of a neighbouring country to

interfere in the internal affairs of the Kingdom of Hungary upon Andrew II's death, under the pretext of helping his widow and heirs. The right to resist had also been given to the kingdom's aristocracy, with the foreseeable consequence that the heir to the throne would not be able to re-capture Pozsony from Yolanda and her future heirs without risking a civil war, unless he paid the sum of 8000 marks of silver to them. Expecting harmful measures to be taken by his own heirs, Andrew II was, therefore, the first Hungarian king to mobilize the resistance of his kingdom's nobility and declaring it in a written form. The king hardly considered the possibility of this weapon being turned against him: the resistance clause of the Golden Bull clearly proves that there were indeed people in the king's opposition, who – due to their family background as well as their erudition – were thoroughly familiar with European attempts at an effective control of power; indeed, had there been no such people, which seems unlikely, the donation charter issued by Andrew II could have served as a sample for them.

DÁNIEL BÁCSATYAI

THE COLLEGE OF CARDINALS AND HUNGARIAN CONSISTORIAL BENEFICES
IN THE LATE 14TH CENTURY

*The notes relating to Hungary in Volume 52 of Obligationes et Solutiones*¹

The episcopal as well as the significant abbey benefices (*beneficia consistorialia*), granted or confirmed by the Pope together with the College of Cardinals, whose income per annum exceeded 100 Florins (Guldens) of Camera, were obliged to pay what is known as *servitium commune* starting from the 13th century. The amount to pay, starting from the pontificate of Alexander IV (1264–1271), was divided equally, i.e. 50–50%, between the *Reverenda Camera Apostolica* and the *Camera Collegii*. Initially, the sum of the *servitium* amounted to one third of the per annum income of the given benefice, based on estimates (*communi extimatione*). After the Great Occidental Schism (1378–1417) the proportion was altered to approximately a fifth vs. a sixth. Besides the *servitium commune*, a further sum was to be paid by the newly appointed prelates, which consisted of five constituent parts (*quinque servitia*); it was referred to as *servitia minuta* in the papal tax documents from the early 15th century on. The sum was determined on the basis of the number of cardinals; specifically, the fewer cardinals were present at the consistory upon the donation of the benefice, the higher the fee was. The papal bull of appointment was issued if the specific prelate, either in person or via his representative, obliged himself (*se obligare*) to pay appointment fee (*solutio*). The obligations of payment to the *Camera Apostolica* and the *Camera Collegii* were, of course, carefully documented and presented by high priests before the *camerlengo*, head of the Apostolic Chamber, as well as before the chamberlain of the Holy Chamber; the two bodies led double-entry bookkeeping. The bills of debt included the date of obligation, the first

¹ See pp. 37–63.

name of the appointed person, or that of his representative, the donated benefice, the sum of the *servitium commune*; if relevant, the data concerning the predecessor's/ predecessors' arrears, as well as the payment deadlines. Several documents include the place of the legal act and the names of witnesses, too. Most of the promissory notes and the bills certifying the act of payment are included in the volumes of *Obligaciones et Solutiones* in the Vatican's Apostolic Archives (*Archivio Apostolico Vaticano*), of which a total of 91 volumes survives from the period between 1295 and 1555.

The present paper publicizes the entries relating to Hungary in Volume 52 of the series *Obligaciones et Solutiones*, most of which have been unknown. Although a source publication, entitled *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*, containing the late JÓZSEF LUKCSICS's collection, this collection contains but one entry from the volume mentioned above. The most plausible reason is that Volume 52 of the series includes the obligations towards the College of Cardinals, while Volume 48, partly kept parallelly, documents the obligations made to the *Camera Apostolica*; JÓZSEF LUKCSICS, therefore, prepared the Hungarian-related entries of Volume 48, spanning a longer period, thus containing more data concerning Hungary, for publication.

Unfortunately, it still remains a mystery why the Chamber of Cardinals kept two different (but mostly parallel) records of the same period (i.e. 1390–1397). Could this, perhaps, be explained by the fact that a revised copy of these volumes was compiled upon the recent appointment in September, 1390, of the cardinal Henricus de Minutillis as chamberlain?

Volume 52, containing 197 folios, has preserved data relating to the pontificate of Pope Boniface IX. The date of the first entry is September 28th, 1390 (fol. 1r), while the last one is dated August 24th, 1401 (fol. 196v). The volume includes a total of 18 Hungarian-related entries from the years between November 8th, 1392 and April 7th, 1400. A total of seven of these have not yet been published, while then of them have been published mostly on the parallelly led registries. The entries contain information on seven dioceses in the Kingdom of Hungary: Zággráb (modern Zagreb) with three entries, Transylvania, Syrmia, Várad (modern Oradea) and Veszprém with two entries each, as well as Eger and Nyitra (modern Nitra) with one entry each. Besides these, we find a diocese *in partibus infidelium*, viz. Varna, whose bishop was also lord of the benefice of the Cistercian monastery of Szepes (modern Spiš). What makes this entry interesting is that the Holy Father did not grant this benefice in the consistory (*dictum monasterium fuit datum in commendam motu proprio et non per consistorium*), which is why the Chamber of the College of Cardinals did not receive their part of the appointment fee. The entries published in the present study offer new data for Hungarian ecclesiastical archontologic and prosopographic research. There are names, for instance, which had been unknown in the literature, such as Demeter, son of Péter, cathedral Canon of Pécs; János, Canon of Csázma (modern Čazma) and Dean of Kemlék (modern Kalnik); Lőrinc, Canon of Várad (Oradea) and Dean of Bihar (Bihar), as well as Imre Lőrincfi, Abbot of Almád. To sum up, the data published in this paper contribute to a more refined understanding of the relations between the Holy See and the Hungarian Church during the period of the Great Occidental Schism.

TWO UNKNOWN BREVE REGISTRIES FROM POPE SIXTUS IV¹

The State Archive of Rome (*Archivio di Stato di Roma*) purchased a volume at an auction at Sotheby's, London, in 1970, then another one from a private individual, Muriel Fink-Errera, in 1972. Both have been preserved in a perfect condition to date, their present-day binding probably originating from the 18th century. The two volumes (Acquisiti e doni, busta 26/1. and 27/1.) contain breves of the *commune* type, issued in the 6th year of the pontificate of Pope Sixtus IV. Both volumes of breve registries have been so far unknown for Hungarian researchers, which is why the 16 breves they contain provides additional information, hitherto unknown, for studying the relations between Hungary and the Holy See during the reign of King Matthias of Hungary.

Pope Sixtus IV wrote a breve to Ilona (Croatian: Jelena), widow of Zsigmond Frangepán (Croatian: Žigmund Frankopan), Count of Zengg (modern Senj), as well as to Count János of Korbávia (Croatian: Jan Krbavski), in which the Pope – referring to Zsigmond's unlawful occupation of the properties of the Diocese of Arbe (modern Rab) – instructed them to abandon their activities. In an earlier breve addressed at the Chapter of Zággráb (Zagreb) and the Bishop of Zággráb, Osvát (Thuz) of Szentlászló, he discussed the case of Balázs Marócsai, Canon of Zággráb, whom he allowed to act as a full member of the Chapter – in spite of the fact that he was not a consecrated priest. The Pope sent a breve to Gábor Matucsinai, Archbishop of Kalocsa, to further the interests of the Dominican Order in Hungary, as well as to Gabriele Rangoni, Bishop of Eger and ambassador to the Pope relating to the visitation of the abandoned monasteries of Csút and Zsámbék. The breves also mention two Benedictines. János Szécsényi joined the Franciscan Order at age ten, leaving it before taking his oath and asking permission to join the Benedictine Order. The other one was Bertalan Patacsi, taking his oath in the Dominican Monastery at Pécs; however, due to the unrelievable headaches torturing him, he was granted permission by his supervisor to join any other order except the Benedictines. Still, he decided to join the Benedictines, which might have been the reason why he was sent so far from his native land. Furthermore, one finds information on the Diocese of Modrus (Croatian: Modruš), threatened by (Ottoman) Turks, the cathedral of which was granted the right of a jubilee indulgence on Assumption Day.

Two of the breves, relating to financial debt, provides important pieces of evidence of Hungarian presence in Italy. In his letter to King Matthias of Hungary, Pope Sixtus IV informed the king that Ioannes Argyropoulos had once lent 300 Guldens to Péter Garázda, Dean of Pozsega (modern Požega), but the sum had not been paid back to him. Argyropoulos was an influential member of the humanist circle in Florence, regarded as one of the fathers of Neo-Platonism. He had established relationships with Hungarian humanists, too: Janus Pannonius, upon visiting Florence, met him twice and attended his lectures with great enthusiasm. Péter Garázda must have stayed in Florence between 1469 and 1471; on the one hand, he joined the humanist circles;

¹ See pp. 65–93.

on the other hand, he acquired valuable codices for members of Hungary's high clergy. He himself bought, as a representational gift, three of these codices for János Zrednai, and one to the bishop Janus Pannonius. What Garázda spent this sum of 300 Ducats on is a matter of conjecture: he may have spent it on spectacularly illustrated codices or used it to cover his daily costs. Imre, son of Kelemen, Provost of Bosnia and Canon of Bács, as well as the Dean Mihály, Canon of Vác, faced problems of the same kind. They took a loan from the commercial house *Medici* and *Pazzi* by the Roman Curia, which they failed to pay back by January 30th, 1477. Imre, son of Kelemen, visited Rome several times on royal diplomatic missions; as he paid many a visit at the *Camera Apostolica*, the sum he borrowed might have been used to cover the taxes to be paid as fees to the Chamber.

The breves that have been recovered include two letters of recommendation as well. In one of them, Pope Sixtus IV recommended a certain Antonius Aloysius, citizen of Venice, to King Matthias of Hungary and Gabriele Rangoni, Bishop of Eger, upon the request of Aloysius's uncle Domonkos, son of Peter, papal scribe and familiar. The identity of the persons in question, however, remains ambiguous; Antonius Aloysius might have been the same person as Alvis Malombra, who was Bishop of the Diocese of Arbe (Rab) in 1484, and whose familiar relation to Rangoni can be justified. The leading figure in the other letter of recommendation is equally cryptic. When Mihály, canon-reader (lector) at Pécs, arrived at Rome on July 28th, 1477 asking for a letter of recommendation to be addressed to King Matthias of Hungary and Gabriele Rangoni, Bishop of Eger, the registry scribe found his surname illegible, replacing it with some dots. As no *lectors* at Pécs are known from the period between 1472 and 1478, the identification of Mihály's person is subject to further research.

The two volumes of breve registries at the State Archive of Rome seems to be a source to reveal many things which have been almost completely unknown to Hungarian researchers in Rome. Although it is the Vatican's Apostolic Archive (*Archivio Apostolico Vaticano*) that undoubtedly serves as a centre of research on the history of the papacy as well on the relations between Hungary and the Holy See, these two volumes do show that several other Italian collections possess valuable and indispensable documents. In addition, the study of 15th-century breves has recently become a focus of research. In the year 2021, thanks to Sergio Pagano, Prefect of the Archivio Apostolico, the publication of a regesta containing the breves in the earliest volume of registry from the time of Paul II's papacy marked the start of a grand series of publications. The goal of this noteworthy enterprise is to make available for researchers almost ten thousand sources, in the form of Latin regesta, which survive from the period between 1469 and 1493 in the Vatican's breve registries. It is an important duty of Hungarian researchers in Rome to join this recently initiated project by supplementing the 15th-century Hungarian-related breves in the Vatican and other Italian collections with the ones to be found in the Carpathian Basin, as well as by publishing the individual sources in their full textual form, contributing to further research on Hungarian ecclesiastical history, not to mention more general aspects of Hungarian and international historical studies.

* The episcopal see outside the diocesan borders (Bosnen.)

AN UNKNOWN CONSISTORIAL SOURCE FROM THE YEAR 1502
*A processus informativus of the Auxiliary Bishop of Eger
in the Este archives at Modena¹*

It was in the late 19th century, when the Vatican Secret Archive had opened to the public, that international research started to pay attention to the records of the “canonical procedures” (*processus informativus, processus inquisitionis, processus canonicus*), including their prosopographic and biographic worth, as well as their values concerning the history of given dioceses. The procedure was reformed and extended during the Council of Trent and, also, subsequently. The goal was to ensure the loyalty and capability of the future generations of bishops. Another aim was to appropriately inform the Roman *curia* about the conditions in the individual dioceses. From the second half of the 1620’s, the registries survive almost uninterrupted in the various files of the Vatican’s Apostolic Archives (*Archivio Concistoriale, Dataria Apostolica, Nunziatura Apostolica in Vienna*).

The procedure did exist before the time of the *Tridentinum*. Based on the decisions of Session 9 of the Fifth Lateran Council, Pope Leo X issued his apostolic decree known as *Supernae dispositionis arbitrio* in 1514. Several elements of the papal constitution had been laid down in the unpublished reform bull of Alexander VI, containing, for the most part, prescriptions concerning the candidate’s personal qualities („*circa sublimes et literatas personas*”). The inspectional procedure and the consistorial report was entrusted to the cardinal-protector in charge of the given territory. Several clauses of Leo X’s decree equalled the formal expression of the general practice that evolved during the 15th century. A *processus* from the year 1464, agreeing in practice with the records (minutes) collected in the first half of the 16th century, placed in the *Archivum Arcis* (the Archive of the Castle of the Holy Angel). It is the earliest surviving document of its kind. The canonical inspection records of Juan de Cerda, Bishop of Barcelona, have been preserved for posterity by being placed among breve drafts in the Vatican Archives.

We can also find sources for the enquiry of episcopal candidates outside the Vatican collections. The private family archive of the Aldobrandinis at Frascati (*Villa Belvedere*), for example, possesses 25 such documents from the heritage of Cardinal Pietro Aldobrandini from the period between 1594 and 1620. Four of these documents (from the years 1614–1617) relate to Hungary; they include the appointment documents of Péter Pázmány to the dignity of Archbishop of Esztergom. The earliest Hungarian-related source among the documents prepared according the prescriptions of the *Tridentinum* is János Pyber’s 1612 procedure at Pécs, found in the *Archivio Concistoriale*. There had been only one earlier document of canonical enquiry, relating to Hungary, known to research, which was conducted about Tamás Tasnádi, Canon of Esztergom and Nyitra (Nitra) in Rome, in September 1518, concerning his appointment to Salona (*Salonen.*) (AAV Arch. Arcis, Arm. I–XVIII, n. 2858).

¹ See pp. 95–110.

The present paper publishes an even earlier document of canonical enquiry, found outside the Vatican, analyzing it and placing it in a historical and historiographic context. It is found in the *Archivio di Stato di Modena, Archivio Segreto Estense, Camera, Amministrazione dei Principi nr. 823. (Filza di documenti vari 1494–1518)*. Its discovery is the merit of the Research Team Vestigia, specifically of the researcher HAJNALKA KUFFART. The source is found in a mixed bunch including material relating to Ippolito d'Este, apparently collected without any organizing principle, not even arranged in a chronological order.

The minutes (records) bear the date April 7th, 1502, written down by the imperial notary public Jerome, secretary to Cardinal Federico Sanseverino, concerning the case of Antonio de Perea, who was Cardinal Ippolito d'Este's candidate to the status of Auxiliary Bishop of Eger. The witnesses heard were as follows. Consalvo de Castro, papal familiar (*comestabilis sanctissimi domini nostri*); Daniele Vivis, Cardinal Francesco Borgia's secretary; Petrus Alamanus, diocesan priest at Esztergom and forty-year-old familiar of Cardinal Este; Martinus de Ezet, diocesan priest at Eger, Este's familiar and *magister domus* of Cardinal Sanseverino as well as earlier familiar of Cardinal Gabriele Rangoni.

Their claims about the candidate can be summarized as follows. He is from Spain, born in the Diocese of Toledo in lawful marriage; he is 32 years old, an observant Franciscan monk, consecrated presbyter, celebrates masses regularly and observing the rules; he is also an excellent preacher. As far as the Bishopric of Eger is concerned, the witnesses described it as one of the largest dioceses of Hungary, with an annual income of about ten thousand ducats. It always has an auxiliary bishop, generally chosen by the diocesan bishop from among his familiars. The auxiliary bishop Matthias of Požega (*Dominus Mathiam episcopus de Popcha*) had died a few years before. One witness, Malombra, recalls Bernát (Bernard), Franciscan monk and Arcadian honorary bishop, who had been auxiliary bishop for about 22 years.

The petition written by Ippolito d'Este to the Pope was copied onto the last page of the document. The petition states that the Diocese of Eger has, as a rule, two auxiliary bishops, but one of them had passed away; therefore, he would like to have Antonio de Perea appointed to a bishop's title in the Bishopric Bugia (Bejaïa, Algeria). He would grant him 200 Florins (Guldens) per annum from his diocese's income to ensure his living appropriate for a bishop.

HAJNALKA KUFFART, GÁBOR NEMES, PÉTER TUSOR

WHO HAS THE RIGHT OF APPOINTMENT?
*The patronage of St. Peter's Altar at Esztergom*¹

The present paper and the attached source publication describes the contents, and publishes the text, of the *libellus* from the lawsuit between Cardinal Tamás Bakóc, Archbishop of Esztergom, and the Cathedral Chapter of Esztergom. The source is

¹ See pp. 111–146.

found as Item 1 in *Tribunalia, Sacra Romana Rota, Processus actorum* in the Vatican's Apostolic Archive (*Archivio Apostolico Vaticano*). The Hungarian National Archive received a microfilm copy of the document in 1977 (Reference: X 9042, 31109. sz.); yet, no magnified copy of the microfilm has been made, which is why it has still not been entered into the National Archive's database. As a result, no-one but a small number of people have known that the source exists. The *libellus* consists of sheets of paper bound in a parchment cover, containing a total of 80 pages of text with words and brief summarizing notes of the statements made at the Roman Curia, in order to facilitate the process. The *libellus* was compiled by the notary public Zsigmond Marosi, signing each page; after his notary's clause and official signature, we find the charter of the Convent of Pannonhalma, testifying that Zsigmond Marosi was indeed a recognized notary public in the Kingdom of Hungary.

The lawsuit started upon the transfer of two benefices concerning patronage rights. One of these was the governorship (patronage) of the Altar of St. Peter (and Paul) in Esztergom cathedral, which the members of the Esztergom cathedral chapter granted to their fellow canon, Bálint Budai, on November 16th, 1512, following the vacancy due to the death of the beneficiary, exercising their patron's rights. The archbishop Tamás Bakóc protested, via his advocate, and he also denied the right of the chapter to donate and the canon to accept the benefice. The other issue was the patronage of the building with the Chapel of St. Elizabeth (founded before 1380) in it by the thermal springs at Esztergom-Tapolca, also donated – upon the last beneficiary's death, referring to their patron's rights – to the canon János Szatmári by the cathedral chapter on October 4th, 1510. However, it was soon occupied by force by István Ibrányi, a fellow canon, with the archbishop Bakóc's approval, but against the lawful rights of the chapter as well as his own vow.

The cathedral chapter, in the matter of these two grievances, handed in a supplication to the recently elected Pope, Leo X, asking him to cure their grievances. The Pope appointed the bishop Dominicus de Iacobatiis lucerae (Nocera dei Pagani, Italy) judge in the case, who ordered the parties' advocates to investigate on the matter on August 27th, 1514; the canon Bálint Budai was represented by Henricus Howel, while the archbishop Tamás Bakóc was represented by Egidius Zephirus. The appointed bailiffs – János Rékai, monk and dean at Pannonhalma, as well as the guardian Pál Budai – gave an account of their investigation to the administrator in a letter in the form of a *libellus* on December 15th, 1514. (The benefice of the Chapel of St. Elizabeth, for reasons unknown to us, is not mentioned in the administrator's order.)

The bailiffs held the first session on December 4th, 1514, followed by the second one on December 11th, a week later, when they summoned the parties to appear before them. The last trial took place on December 15th. (Each session was held in the archabbot's palace at Pannonhalma.) Bálint Budai, canon of Esztergom, patron of the Altar of St. Peter (and Paul), attended the trial in person, while none of the advocates of Cardinal Tamás Bakóc, viz. the papal *penitentiarius* Mihály Vitéz Kamarcai, Menyhért Csúti (canon at Fehérvár), and Benedek Alsószegedi (notary public). During the trial, Bálint Budai and Bereck Ivánci, the clerk representing the chapter, presented

the charter of Fülöp *de genere* Türje, Archbishop of Esztergom, issued on April 10th, 1272, documenting the transfer of the patronage of the altar to the chapter, as well as the part relating to the Altar of St. Peter of his visitation at the cathedral chapter; furthermore, he also produced three donation charters of the altar benefice, dated January 2nd, 1453, December 29th, 1485, and November 16th, 1511 (*recte* 1512). (This is the only textual witness of the charters.) The evidence was studied by the canons and beneficiaries of Esztergom who were present at the trial, finding all pieces of evidence authentic; as a result, the *executors* entered the texts into the *libellus*.

The final outcome of the lawsuit (and the trial) is not yet known, due to lack of sources, but it was demonstrably still in progress in the Curia of Rome on October 1st, 1515. Based on later evidence, however, it seems likely that the judge must have decided in favour of the Esztergom cathedral chapter, because – about ten years later – the new patron of St. Peter's Altar was appointed by the Chapter again, the new patron being Miklós Oláh, canon of Esztergom and dean of Komárom, just about starting his career.

NORBERT C. TÓTH

IN SEARCH OF LOST PAPAL BULLS

*The appointment of Girolamo Balbi, Provost of Pozsony, as Bishop of Gurk (1522–1523)*¹

Girolamo Balbi (cca. 1460–1535) of Venice, Provost of Pozsony (Bratislava), poet and humanist, as well as a diplomat of the Kings Vladislaus II and Louis II of Hungary and Bohemia, completing diplomatic missions in several European royal courts, went to serve the Austrian Archduke Ferdinand I, brother-in-law of Louis II, upon his king's approval, in the spring of 1522. One reason for this may have been that, as a diplomat, he must have been aware – after the Ottoman occupation of Belgrade in August, 1521 – of how serious the Ottoman threat on the Kingdom of Hungary was. On the other hand, he could expect an episcopal benefice, promised to him by the two Habsburg brothers, the Emperor Charles V and the Archduke of Austria, thanks to his significant role in bringing about the marriage between Ferdinand I and Anna Jagellonica, realizing the 1515 Habsburg-Jagellonian treaty.

In the end, Balbi received the small Bishopric of Gurk, located in the north-west of the Duchy of Carinthia, under the metropolitan rule of the Archbishop of Salzburg. The bishops, however, were obliged to take an oath of loyalty to the archbishop, against the landlord's rights and interests of the Austrian Archduke. The diocese was in the possession of Cardinal Matthäus Lang (1468–1540), Archbishop of Salzburg, who did not give up his possession upon acquiring the archbishop's seat in 1519. Yet, he was obliged by multiple treaties to pay a yearly duty of 800 Rhenish Florins to Ernest, Duke of Bavaria and Administrator of the Bishopric of Passau, he was not unwilling to

¹ See pp. 147–194.

pass the diocese on to someone else. The Archduke Ferdinand had to consider, besides Balbi, the interests of his powerful chamberlain, Gabriel Salamanca of Castile, Count of Ortenburg, who aimed at acquiring an ecclesiastical benefice for his nephew, Antonio Salamanca-Hoyos, aged 18. The archbishop and the archduke agreed on the details of the project at the Reichstag (imperial assembly) at Nuremberg in the autumn of 1522 (specifically, in mid-November). According to their agreement, Cardinal Lang ceded the Diocese of Gurk to Balbi, who, in turn, obliged himself to continue to pay the yearly fee imposed on the bishopric by his predecessor, as well as to be coadjutor to Antonio Salamanca-Hoyos at Gurk, maintaining his right to inheritance.

This paper focusses on Balbi's mission to Rome as ambassador of Archduke Ferdinand I to Pope Adrian VI, completed together with the ambassador Pedro de Córdoba, during the spring of 1523. The mission proved successful for Balbi: besides accomplishing the tasks he was instructed to carry out concerning issues of political and ecclesiastical government, he succeeded in convincing the Pope to issue papal bulls ensuring his own appointment as bishop, as well as the appointment of Antonio Salamanca-Hoyos as auxiliary bishop. While the original copies of the main charter of appointment issued for Hoyos with the date March 11th, 1523, and the appended charters with the same date as well as March 14th, have been entirely preserved in the charter series of the Archive of the Diocese of Gurk (*Archiv der Diözese Gurk*), today found in Klagenfurt, Girolamo Balbi's charters have been lost.

Balbi, in the summer of 1526, some years after his appointment, resigned his bishopric, and settled in Rome for good. Unfortunately, the registry copies of the bulls do not survive in Lateran series of the Vatican's Apostolic Archive (*Archivio Apostolico Vaticano*), either: the volume in question was destroyed while being carried to Paris – and back to Rome – in the early 19th century. We only know its contents from an indexical volume from the 18th century. The dates of issue and the contents of Balbi's charters can thus be established quite approximately, using other sources relating to the case. The appendix to this paper contains the most important sources relating to the episcopal appointment, in Latin and German, dating from between 1522 and 1524, found in the Vatican, Vienna and Klagenfurt.

BÁLINT LAKATOS

POLYPHONIC NEWS?

*Papal nuncios' reports from Hungary in the mid-16th century*¹

In this paper, we look at the Hungarian references and connections in the reports sent to Rome by the nuncios Girolamo Martinengo, based at Vienna, and Ludovico Beccadelli, at Venice, from the period between 1550 and 1554.

Studying this issue, we may conclude that – as opposed to other nunciatures in Europe, e.g. in France – the reports by the Viennese and the Venetian nuncios do

¹ See pp. 195–209.

include relevant information on Hungary. Both nuncios followed the events in the Carpathian Basin quite closely, interpreting them not *per se*, but along the contemporary great divides, viz. the Ottoman-Habsburg and the Valois-Habsburg oppositions, considering the interests of the Holy See most of all, paying special attention to the War of Parma (1551–1552), which had serious consequences for Italy; the internal war in the Holy Roman Empire (especially the campaigns of Maurice of Saxony); finally, the wars fought against the Ottoman Empire.

It goes without saying that the papal nuncio in Vienna reported in more detail, and more frequently, on Hungarian issues, but the Venetian ambassador did also report on the crucial (sometimes not so crucial) news. Beccadelli, though he reported fake news several times, was in general quite well informed, and had a clear understanding of the political and military situation in the Kingdom of Hungary. At the same time, neither he nor Martinengo was deeply concerned with the state of Hungarian clergy or the spread of Protestantism. Instead, they focussed on military issues such as the Ottoman campaign of 1552, including the siege of Temesvár (Timișoara), Szolnok and Eger; to a lesser extent, they paid attention to politics (such as diets), as well as the events at the royal (imperial) court. Although Beccadelli and Martinengo remained connected, Beccadelli's reports were not based on the latter's news: he gathered information via independent news channels.

Therefore, Rome had a polyphonic source of news about the Kingdom of Hungary, but the different voices of Vienna and Venice did reinforce each other, providing a common voice. Based on our discoveries, we may get to better understand why the papal nuncios of early modern Europe were (indeed, have been, up to the present) delegated to a given head of state, although – in tandem with the weakening of papal powers – their mission became increasingly concentrated on checking and controlling local churches.

VIKTOR KANÁSZ

NUNCIOS AT WAR
*Filippo Spinelli in the Prague Court*¹

The new papal nuncio, Filippo Spinelli, arrived at the Imperial Court in Prague in 1598. One of his most important tasks was to organize a great holy league to fight the Ottomans. This was important because, formally speaking, it was but the Habsburg Monarchy and the Principality of Transylvania to be at war with the Ottoman Empire. The then monarch of the latter, Zsigmond (Sigismund) Báthory, concluded a dynastic marriage treaty with the Habsburgs on January 28th, 1595, which was a military coalition as well. Pope Clement VIII was attempting to expand this coalition into a great anti-Ottoman holy league with the participation of the Papacy, Poland, France

¹ See pp. 211–227.

and Spain. Spinelli, therefore, was forced to convince the Imperial Court, exhausted by the war, to go on fighting and not to conclude a peace treaty. Moreover, with Zsigmond Báthory leaving Transylvania in 1598, which was followed by his unexpected return and his repeated abdication a few months later, resulted in a crisis of power, which Spinelli was supposed to solve in a way that served the interests of the Holy See. Specifically, Cardinal András Báthory was elected Prince of Transylvania in April, 1599, a move that had not been expected by the Imperial Court.

Rome, however, saw these developments as opportunities to take. The reports (*dispacci*) by the nuncio Spinelli, kept at the Vatican Apostolic Archive (*Archivio Apostolico Vaticano*), reveal the intention of the Holy See to make Cardinal Báthory marry the divorced wife (Maria Christina of Austria) of the former prince, Zsigmond Báthory, who abdicated in favour of the Cardinal; András was, of course, supposed to resign from his duties as cardinal. In practice, this would have meant for the Emperor to accept the existing situation, concluding a new treaty with the new prince on the basis of the 1595 Habsburg-Báthory treaty. The new treaty included the war against the Turks, as well as – due to the religious adherence of the new prince – the protection of Catholics, the most important points for the Holy See. All this, however, would have meant for the Emperor to disregard the Transylvanians' breaking their oaths, as well as accept an increasing Polish influence in the Principality. Specifically, the fact that András Báthory had a rather close relationship with the High Chancellor of Poland, Jan Zamoyski, was virtually known to all parties.

The Pope sent Germanico Malaspina, who knew the Báthorys well, to Transylvania. He was assisted by Spinelli, from Prague. The Pope considered his diplomatic mission so important that he made some corrections to the ambassador's instructions in his own hand. No sooner did Malaspina, the new nuncio delegated to Transylvania, arrived at his destination than Demeter Naprági and István Bocskai visited the Prague court. They were not the ambassadors of András Báthory, indeed, they had not been authorized to act that way; the Cardinal wanted to simply get rid of them, considering both as men of the Habsburgs. Moreover, he personally blamed Bocskai for the death of his nephew, Boldizsár Báthory, put to death by Zsigmond during the conflict resulting from entering the war against the Turks. Spinelli met with Bocskai several times, thinking that the Emperor wanted Bocskai, rather than András, to occupy the Transylvanian throne. This he considered as a threat, since Bocskai was a Calvinist. The nominee, against him, of the Court to head Transylvania was the Habsburg Archduke Maximilian. As for the Emperor, the only reason for negotiating with András Báthory was to gain some time, in order to settle the issue of ruling the Principality by military means. It is not entirely clear whether the nuncio Spinelli suspected at all if the negotiations with András Báthory's ambassadors, who were to arrive later, without any official authorization to act as ambassadors, were meant to serve as preparations for these military actions. However, when the troops of Michael the Brave (Mihai Viteazul) penetrated Transylvanian territory, everything became clear. The cardinal-prince, who had lost the battle of Sellenberk (German: Schellenberg, Romanian: Șelimbăr), was subsequently killed near Csíkszentdomonos (modern Sândominic); his death resulted in a new state of affairs.

The papal diplomacy reacted to this turn right away, as shown by two of Spinelli's reports, dated February 14th and 28th, 1600, mentioning the status as Prince of Transylvania of Silvestro of the Aldobrandini family, nephew of Pope Clement VIII. The idea originated, needless to say, from Rome, being crucial enough for Spinelli to keep considering it for a month and a half; he received the relevant instruction by the secretary of state from the Eternal City at the very end of the year 1599 or the early days of the year 1600. The idea was not unprecedented. Notably, the name of another of the Pope's nephews (though not by blood), Cardinal Cinzio Aldobrandini *nepos*, had already been mentioned in 1597, when Zsigmond Báthory abdicated for the first time. What the papal diplomacy offered to the Imperial Court was this: Silvestro Aldobrandini was to be granted Transylvania as a prince (*principe*), marrying Maria Christina. In fact, the above-mentioned dynastic treaty and alliance of 1595 between the Habsburgs and the Báthorys would be replaced by an alliance of the Habsburgs and the Aldobrandinis. If realized, this move could have been enormously important, as it would have led to a full-scale restructuring of political relations. With Silvestro Aldobrandini being accepted (as prince), the financial resources would have become available, as the Pope would have been ready to provide for the defence of the Principality, the costs of which were accepted to be around 300,000 *scudos* per year. This sum would have been increased by the income of the Duchy of Correggio, which the Pope was attempting to grant to Silvestro as a benefice, as well as the income of the Principality itself. There was another problem, too: the Duchy, like many other Italian domains, was under excessive Spanish influence. The case of Transylvania and Correggio was not only judged to be a difficult issue by the nuncio Spinelli, but also by his negotiating counterpart, Rudolf Coraduzzi, Imperial Privy Secretary, though he did not consider it impossible to carry out. By the beginning of the new year, in January in particular, the conditions on the above-mentioned alliance had been received from Rome; the timing was hardly accidental.

It is this point where our sources become silent. Silvestro Aldobrandini, together with the entire House of Aldobrandini, are no longer mentioned in historical documents as masters of Transylvania. It was Voivode Mihai who was appointed Governor of Transylvania, but he (just like Prince András Báthory) was forcibly removed by the Imperial Court, due to his opposition to the Imperial General Giorgio Basta as well as his increasingly independent political activity. The efforts of the Holy See concerning András Báthory and Silvestro Aldobrandini did not prove successful. Thereafter, papal diplomacy became concerned with the loss of Kanizsa to the Turks in late 1600, having serious and threatening consequences for the Austrian border lands, which were geographically quite near Italian territory.

AN APPEAL BY A CANON OF ZAGREB TO ROME AGAINST PÁZMÁNY
*Count János Erdődy's removal from the Bishopric of Eger (Sopron, 1625)*¹

It is a fundamental accepted statement on the early modern Catholic confessionalisation as well as on the history of the papacy that the uninterrupted survival of the structures inherited from medieval times, or, rather, their prolonged dismantling, raised several barriers to the development of confessionalizing modernization to a more stable and comprehensive scale than what was in fact realized. The present paper, continuing and concluding the results of an earlier study, thanks to the Vatican's source base, refines - and places in a historical context - what the aims of the late medieval type at realizing family interests had unfavourable effects on the composition of Hungarian episcopate in the first third of the 17th century.

Tamás Erdődy, Ban of Croatia and Lord Chief Treasurer, attempted both to support his family and to build the bishop's career of his mentally ill son, John, which was dysfunctional for the Diocese of Eger as well as the entire Hungarian hierarchy. The endeavour is not free of internal paradoxes, either. Specifically, Tamás Erdődy was at the same time a supporter of Pázmány's appointment as Archbishop. The contradictory processes of the formation of the Catholic episcopate's composition are brought to a common denominator and made understandable by Klesl's policy, determined throughout by the maxim of Habsburg inheritance after 1614/15. This was why Melchior Klesl, Chairman of the Imperial Privy Council, needed Pázmány, and this must have been why he considered Tamás Erdődy's support important.

From the sources it seems that the decisions on the appointments to Eger and Esztergom were both made in the spring of 1616. The actual issue of the documents was delayed, though: on the one hand, due to legal difficulties around Pázmány's being a Jesuit; on the other hand, the struggle concerning incomes delayed Erdődy's appointment. Tamás Erdődy went on building his son's nimbus after acquiring the episcopal benefice, but no longer in scientific fields like in Bologna, Parma, and Ingolstadt, but as patron of the arts. The dedication to János Erdődy of a musical piece (Tomaso Cecchini, Venice, 1619) at least alludes to this. It is hardly an accident that the dedication at the beginning of the publication makes reference the role of the bishop's father.

Another important result of the research published in the paper is that it brings to light the conflict between Erdődy and Pázmány, buried in the historical past for four hundred years. The deprivation of the sick count of his episcopal benefice in October, 1625 (a year after his influential father died) at the Diet of Sopron in 1625 has so far been a hidden *fact* in Hungarian history. The significance of this finding is not only the mere statement of the fact of the bishop's removal, but rather the placement of the issue in the process of the gradual deterioration in Hungarian-Croatian relations. In the light of the appeal in the case of the disposition from the Bishopric of Eger, sent to the Apostolic Holy See instantly, this hidden, hitherto unknown, internal conflict

¹ See pp. 229–264.

among Hungary's high and middle clergy can be interpreted as an opposition between two approaches, viz. medieval vs. tridentine. We must also consider the fact, however, that the complaint placed at the Roman Curia against the Archbishop of Esztergom in favour of János Erdődy was accompanied by an attempt at a full-scale dishonouring of Hungary's episcopate. The idea and the realization of the appeal to Pope Urban VIII originates from the Croatian Gáspár Verbanovich, an influential canon at the Zagreb Chapter, who was also the *de facto* author of the document initiating the lawsuit, surviving in the Vatican Apostolic Library's (*Biblioteca Apostolica Vaticana*) series called *Barberini Latini*. The writings of another member of the same chapter, canon György Ráttkay, exhibit a clear and openly expressed anti-Hungarian attitude two decades later. The complaint against Péter Pázmány, Archbishop of Esztergom, sent to the Pope from Zagreb may be regarded as an exceptionally grave and important case, which – apart from violating the ban on directly turning to the Roman Curia – was also against strict Hungarian legal prescriptions. The last such case had occurred more than a century before, when the Augustinians of Kőrmend initiated a lawsuit against the head of the Hungarian Church.

The Vatican document pressing charges against Péter Pázmány at the Roman Curia, which serve as the chief basis for this study, belongs in essence to the history of the Diocese of Eger, as it addresses the Pope in favour of its disposed bishop. Besides the Archdiocese of Esztergom, the most important scene of the evolution of Catholic confessionalization was the Diocese of Eger, covering almost the entire territory of Upper Hungary. In the case of Esztergom, a functional step was taken in the process of carrying out the Tridentine programme with the appointment of Péter Pázmány, while – along the same political lines of power – it was the Count János Erdődy, a young aristocrat, mentally and psychologically incapable, who was appointed to Eger. The high priesthood of the non-residing count was utilized by his environment, consisting of Croatian clerics, to basically “drain out” the Bishopric's income. The misuse, however, did not lead to serious problems due to the campaigns of Gábor (Gabriel) Bethlen. Upon Tamás Erdődy's death in January 1624, and the Peace of Vienna in May 1624, concluding the second campaign by Bethlen, it became possible, indeed urgent, to solve the problem. Pázmány's move, assisted by the Papal Nuncio, at the Diet of Sopron of 1625, bringing about the deprivation of János Erdődy of the Bishopric of Eger (note that the death next year of the still young aristocrat could not possibly be foreseen and taken into consideration), and the appointment of János Pyber, an experienced bishop consecrated back in 1613, proved to be a step of key importance. His rule saw the re-acquisition of the incomes that founded the future spread of Catholicism, setting them in order and providing for their functional use. The early modern Catholic confessionalization was basically centred around bishops. The removal of Erdődy, incapable of organizing denominations, from his bishop's seat, and his replacement with the capable bishop János Pyber, are interpretable as equally essential, crucial (and also symbolic) steps in the history of the Diocese of Eger, together with most of Upper Hungary, as well as Péter Pázmány's Archbishopric of Esztergom in the early modern history of the Archdiocese and Hungarian Catholicism.

• Important places: towns, fortresses

Scale: 1:4,500,000

The Kingdom of Hungary
around 1620

ISTVÁN TELEKESSY'S APPOINTMENT AS BISHOP OF CSANÁD
*Sources in the Medici Archives of Florence (1696)*¹

The Bishop István Telekessy (1633–1715) became known as Bishop of Eger during Rákóczi's War of Independence, being the first to sign the act dethroning the Habsburgs at the Diet of Ónod in 1707. His earlier ecclesiastical career is less familiar, which included his appointment, as canon of Győr, to the episcopal seat of Csanád in 1689. The territory of the Diocese of Csanád had been almost completely destroyed due to the Ottoman occupation; in actual fact, it was only the Franciscans of Szeged who had kept in touch with Hungary's church hierarchy. In the course of the 17th century, the Bishops of Csanád, residing on Royal Hungarian territory, entrusted the Franciscan superior of Szeged with the task of acting as vicar-general, fulfilling the pastoral and organizational duties even under Turkish rule. During the Ottoman war between 1683 and 1699, the part of the region of Banat between the rivers Danube, Tisza, and Maros (called *Temesköz* in Hungarian) suffered from constant fighting, making it impossible for István Telekessy to even consider residing in his diocese and starting its reorganization. This was one of the reasons why he did not even initiate the process of the papal approval of his episcopal title in Rome, which took place as late as 1696 when he had been persuaded by the Cardinal Lipót Kollonich, Archbishop of Esztergom, to appear at the Viennese Nunciature, requesting the process of approval to start. The process consisted of two parts, the stage at the Nunciature and the one in Rome. The Nunciature was temporarily headed by the auditor Francesco Maria Abbati, who carried out the canonical inspection of the nominee according to the established procedure, during which heard three witnesses, the Jesuit fathers Gábor Hevenesi, Márton Szentiványi and Maximilian Scherhackl, recording their testimonies, which related in part to the person nominated, but also to the conditions in the Diocese of Csanád. The testimony given by Gábor Hevenesi includes hitherto unknown biographical data about Telekessy, notably, that he had been offered the status of Hungarian Royal Chancellor by the Viennese Court, but he refused. The witnesses unanimously judged Telekessy, who had completed theological studies in Rome, to be eligible for bishop. At the same time, all of the three witnesses pointed out that the Bishopric of Csanád had been almost fully destroyed, and it is only the local Franciscans to be relied upon in the pastoral process. After the documentation of the bishop's canonical inspection had been completed at the nunciature, it was sent on to Francesco Maria de' Medici, the Habsburgs' Cardinal-Protector. As Cardinal Medici did not live in Rome, he could carry out the Roman process of approval through his agent, the Abbot Fabrizio Agostini. As we learn from the correspondence between Cardinal Medici and his agent, the imperial diplomatic representatives in Rome (Count Georg Adam von Martinitz, Imperial Ambassador, Cardinal Johannes von Goëss, Prince-Bishop of Gurk, and François Chassignet, ambassadorial secretary) were slow to react to the documents and instruction received from Vienna. Fabrizio Agostini was finally able to cooperate

¹ See pp. 265–276.

with the abbot Gianbattista Mariotti, Roman agent of Cardinal Lipót Kollonich, after which the process of the papal approval of István Telekessy was unhindered. At the papal consistory of August 13th, 1696, Cardinal Francesco del Giudice, joint protector, gave an account of the Bishop of Csanád's case, which was the second proposition (*propositio*). Pope Innocent XII also gave his approval for the procedure to be carried out *gratis*, considering the destruction suffered by the Diocese of Csanád. The abbot Mariotti sent the bull reinforcing Telekessy to Cardinal Kollonich on November 3rd, 1696. Not much later, viz. in the year 1699, however, Telekessy was appointed Bishop of Eger. The reorganization and rebuilding of the Diocese of Csanád could not start before 1716, after Temesvár (Timișoara) had been recaptured from the Turks by the Christian troops. The process of the reconstruction of the diocese started in the 1720's, first with Szeged as its centre, followed by Temesvár later.

BÉLA VILMOS MIHALIK

NEWS OF A CONCLAVE IN GYŐR

*Letters by Bartolomeo Pinto Poloni, Roman Agent, sent to Ferenc Zichy,
Bishop of Győr, in 1769¹*

Research on agents, as well as bringing to light and publishing the letters sent by them to their principals (clients), provide enormous opportunities for us to form a clear view of how well-informed the principals were as well as of the nature of their concerns. This holds especially for the bishops of Hungary, who maintained relationships beyond Vienna, viz. with Rome, via their agents. Ferenc Zichy, Bishop of Győr (1743–1783) was no exception: he employed agents working in Rome for three decades. Zichy's three Roman agents came from the same family; they were Pietro Poloni, Bartolomeo Pinto Poloni and Francesco Poloni.

An exceptionally important point in the history of these relationships was the year 1769, when, with the death of Pope Clement XIII in early February, a conclave had to be summoned in Rome. Zichy's current agent, Bartolomeo Pinto Poloni, wrote as many as twenty-one reports during that year, eleven of which date from the period of the conclave. Zichy was informed by his Roman agent on the identity of the cardinals arriving at the Eternal City, the current gossip in Rome, as well as the situation at the conclave. The agent, usually present at public events, provided precise and concise reports. As Poloni generally attached printed documents and newspapers to his reports, the Bishop's Court at Győr had a relatively comprehensive view on the news of the Roman events that had taken place about a week earlier.

The conclave of 1769 was extremely important: the great Catholic courts of Europe, led by the Bourbons, had decided to concentrate their powers on helping to St. Peter's throne a pope who would serve their political goals, including the issue of

¹ See pp. 277–297.

the dissolution of the Jesuit Order and the recognition of the territorial expansion of France and Naples. As a result, the conclave turned out to be a great European project, in which the Habsburg Empire mostly acted as an observer. Nonetheless, the Viennese Court kept being informed through their agents. My paper evaluates Pinto Poloni's letters and compares them to the letters sent by Francesco Brunati, Roman agent of the Imperial Vice-Chancellor Colloredo, and, as such, a well-informed person with access to the innermost circles.

RÓBERT OLÁH P.

THE EARLIEST *PROCESSUS* OF THE DIOCESE OF SZÉKESFEHÉRVÁR (1777)¹

The canonical investigational processes relating to the appointment to an episcopal or archiepiscopal position (*processus informativus*; *processus inquisitionis*; *processus canonicus*), known also as *episcopal processes*, contain valuable materials which serve as important, but hitherto not much studied, sources for historical research. Ignác Nagy de Séllye (1777–1789) was appointed first Bishop of the recently created Diocese of Székesfehérvár (*Albaregalen.*) in 1777. In connection with his appointment, following the legal prescriptions, the Nuncio at Vienna carried out the canonical process of the inspection of the state of the Diocese. We can find related material in the Vatican Apostolic Archives at two locations, viz. the Consistorial Archive and the Archives of the Viennese Apostolic Nunciature.

The collegiate chapter, named after the Assumption of the Blessed Virgin Mary, was founded by King (Saint) Stephen I. It may have been founded on the basis of the *capella regia*, or royal chapels, with a long tradition in the West; Székesfehérvár was namely a royal city, where the medieval kings of Hungary were crowned and generally also buried. It was a privileged provostship, which was surely granted (from the 13th century on) full passive *exemptio*. During the wars with the Turks, it was under Ottoman rule almost continually between 1543 and 1688. Upon the liberation of the city, the provosts attempted to restore the collegiate chapter, although without much success. This may be one of the reasons why neither the Diocese nor the Cathedral Chapter of Székesfehérvár have inherited the rights of the medieval provostship. In accordance with the monarch's request, the consistory of November 12th, 1776, gave its preliminary approval of the creation of the diocese and the chapter. Queen Maria Theresa founded the new diocese (along with the Diocese of Szombathely), appointing Ignác Nagy, Provost of Kaposfő and Cantor Canon (*canonicus cantor*) of Veszprém, as the first bishop (1777–1789). In his bull starting *Cunctis ubique* of June 17th, 1777 (known in Hungarian law as *bullá confirmatoria*), Pope Pius VI. reinforced the foundation of the Bishopric, which became a suffragan diocese of the Archbishopric of Esztergom. Its territory was carved out of the Diocese of Veszprém: Fejér

¹ See pp. 299–306.

county as well as parts of Pilis county came under the jurisdiction of the new bishop. According to claims by witnesses, the territory of the diocese contained sixty parishes, but consistorial documents as well as historical research point to sixty-two of them. The expected income of the Diocese was initially estimated to be around 15 thousand Florins (Guldens). Besides the income provided by tithes, the bishop was given the goods of the former privileged provostship as well as the goods of the Jesuits at Székesfehérvár before the dissolution of the order. It was the parish church of St. Stephen of medieval origin but built, in fact, not much earlier, that became his cathedral. A cathedral chapter with six members was also created, for the maintenance of which was planned to be based on the domains (demesnes) of Sukoró, Pákozd, Etyek, Gyúró and Sósút, whose goods belonged in most part to the collegiate chapter of Székesfehérvár before the Ottoman occupation; after the liberation from Turkish rule, to the Jesuits of Komárom (until the order was dissolved). Part of today's Sósút (Barátháza) was also given to the chapter.

There were two witnesses to the episcopal process, relating to the diocese. One of them was György Bernáth, who – as a clerk at the Hungarian Chancellery – may have been familiar with the conditions in Székesfehérvár; the other one was Márk Franyul (Marko Franjul), canon of Modrus (Modruš), who had served in the Diocese of Veszprém, and – as he claimed himself – the parish priest at Székesfehérvár as well.

TAMÁS TÓTH

VILMOS FRANKÓI'S RESEARCH REQUESTS
IN THE VATICAN APOSTOLIC ARCHIVES (1881–1885)¹

The aim of the present paper is to analyse, and elaborate on, the requests of research (between 1881 and 1885) by Vilmos Frankói, preserved at the Vatican Apostolic Archives (*Archivio Apostolico Vaticano*). For the most part, this is performed by embedding the requests preserved in the Prefectorial Archives, available by special permission, into the literature on the topic. Providing an overview of the conditions in the Vatican's Secret Archives, using them to form an overall picture of the work of Vilmos Frankói, canon and historian, chief secretary of the Hungarian Academy of Sciences, at the Vatican, especially as far as the beginnings of the publication of the series *Monumenta Vaticana Hungariae* are concerned.

During the period when Frankói joined the research on Vatican sources, the regulation was to hand in the request to the papal Secretary of State, who – upon approval – passed it on to the head of the Archives. The request was expected to contain a detailed description and justification of which documents the researcher wished to examine and to what end. The requests of Vilmos Frankói (1881–1885), found in the Prefectorial Archives of the Vatican Apostolic Archives, do meet these requirements.

¹ See pp. 307–321.

Once the request had been approved, the scholar was allowed to study the documents in the reading room, under the strict supervision of the archive's personnel. Fraknói, besides conducting negotiations on the organization of the work on *Monumenta Vaticana*, succeeded in starting his exploration in the Vatican Secret Archives after May 26th, 1881. This is proved by his requests: in his request dated May 15th, Fraknói – referring to an earlier letter by Haynald – addressed the Cardinal and Secretary of State Ludovico Jacobini, in order to be granted permission to go on studying the sources surviving from the 1300's and the 1520's in the volumes of *Nunziatura della Germania* and *Litterae Principium*, as well as in the letters of Cardinal Campeggio and Pope Clement VII. Fraknói requested an extension of his permit on June 6th, 1881, attaching a longer list of items he intended to study. Then, in his 1885 request, he gave an account of the increasing number of young Hungarian historians who joined the project, having seen its initial success as well as the results revealed in relation to Hungary.

This paper offers a brief overview of the first years of the history of the *Monumenta Vaticana Hungariae* (1881–1892/1909), tracing, most of all, Fraknói's work, who did pioneering work to establishing the ever-important pillars underlying the relations between the Holy See and Hungarian scientists.

KATALIN NAGY

“THIS IS BUT PURE HUNGARIAN MADNESS”
Sources on the aftermaths of the bull ‘Christi fideles graeci’¹

The creation of the Diocese of Hajdúdorog for Greek Catholics with a Hungarian identity in the year 1912 caused intense internal and external political debates, leading to some extreme expressions of anger and diplomatic bouts. The Romanians in Hungary, as well as public opinion in the Kingdom of Romania, considered the step as an attack on them by the Budapest government, since about half of the parishes of the newly established diocese had been transferred from the dioceses of the Romanian Greco-Catholic metropolitan domain of Transylvania. The creation of the diocese, initiated by Francis Joseph (Franz Joseph) I as apostolic King of Hungary, was preconized by Pope St. Pius X in his bull *Christi fideles graeci*. The bull itself represented, as interpreted by Romanians, the injustice they suffered, the subjugation of Romanian Greek Catholics by the law, and a threat to Romanian national identity. The peace treaty of Trianon cured, indeed amply compensated for, the Romanians' grievances, due to which the *Christi fideles graeci* became a symbol of past harassments in the period between the two world wars. Romanian fears were again revived by the Second Vienna Award: as the Romanian-Hungarian border had been altered, Miklós Dudás, Bishop of Hajdúdorog, proposed a re-transfer of the parishes that had been categorized

¹ See pp. 323–339.

as belonging to his diocese in 1912 but placed under the supervision of the metropolitan dioceses in 1919. Starting in the autumn of 1940, the relevant officials were attempting to find a solution during a long series of meetings as well as by commissioning an apostolic inspector; these attempts, however, lost their relevance (much like the revision of the bull *Christifideles graeci*) as a result of the war and its consequences.

This study, based on two private letters and a diplomatic reminder (found in the papal *Archivio Storico della Segreteria di Stato*), attempts to show what Romania's "official" opinion about the problem was on the one hand; on the other hand, it presents the views of the Senator Mariu Theodorian-Carada, a veteran of Romanian politics, who kept following the endeavours of Hungarian Greco-Catholics for three decades, playing his part in the fight against *Christifideles graeci*. His attitude and thoughts were definitely influenced by what the Cardinal Mariano Rampolla said to him about the Hungarian Greco-Catholic movement during a private conversation in 1910: "*This is but pure Hungarian madness*".

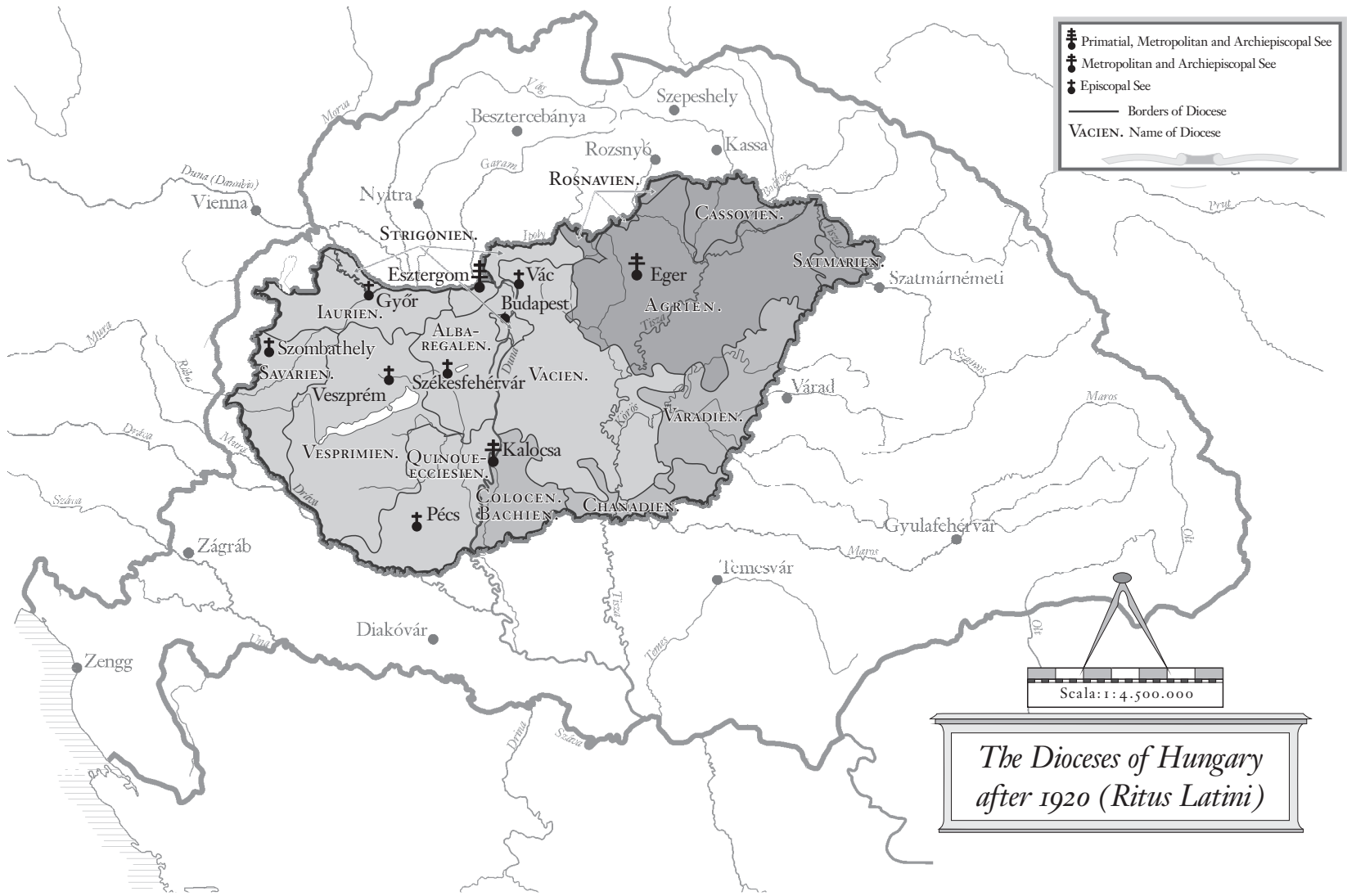
TAMÁS VÉGHSEŐ

THE NEGOTIATIONS BETWEEN JÓZSEF GRÓSZ, ARCHBISHOP OF KALOCSA-BÁCS,
WITH ALVARY GASCOIGNE, BRITISH ENVOY TO BUDAPEST, IN 1945¹

This paper presents and analyzes two reports by Alvary Gascoigne, British Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary in Budapest (1945–1946), in which he informed the British Government about his negotiations with József Grósz, Archbishop of Kalocsa-Bács (1943–1961). Copies of these reports were also sent by the diplomat to his Vatican counterpart, Sir Francis D'Arcy Osborne, Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary based in Rome. The documents, preserved in the papal *Archivio Storico della Segreteria di Stato*, were forwarded by the latter diplomat to Domenico Tardini, papal Substitute of the Secretariat of State, who was also in charge of the international relations of the Apostolic Holy See as Secretary of the Holy Congregation for Extraordinary Ecclesiastical Affairs. Pope Pius XII was, thus, able to receive news of the recent developments in Hungary's ecclesiastical and political conditions, from direct Hungarian sources via British mediation at the end of World War II.

Having given an outline of the historical background as well as Gascoigne's career, we present an account of two meetings of the Archbishop and the Envoy (taking place on May 28th and July 23rd, 1945). During these meetings, the two men discussed the current political, social and ecclesiastical situation, as well as the Hungarians' experience of the Soviets and the Communists. The important issue of realizing land reform and property redistribution was also raised, just like the difficulties of maintaining and managing the extensive ecclesiastical organization. Besides, the state of the Hungarian legal system, as well as the coming parliamentary elections, were also discussed by the Archbishop and the Envoy.

¹ See pp. 341–358.

 Primate, Metropolitan and Archbishopial See
 Metropolitan and Archbishopial See
 Episcopal See
 Borders of Diocese
 VACIEN. Name of Diocese

 Scala: 1 : 4.500.000

*The Dioceses of Hungary
after 1920 (Ritus Latini)*

Gascoigne offered to open a communication channel between Hungary's Catholic Church and the Apostolic Holy See, which the Archbishop Grósz did accept. That is how Grósz's report (dated September 2nd, 1945) to Pope Pius XII on the state of the Hungarian people and their Church found its way to the Eternal City. Finally, to conclude our paper intended as a publication of sources, we briefly discuss the Archbishop's Anglo-American connections and their effects, with special regard to their reception during the Archbishop's show trial in 1951.

GYÖRGY SÁGI

VINCE TOMEK, PIARIST GENERAL, ADVISOR AND CHRONICLER
OF VATICAN DIPLOMACY¹

Besides the Nunciatures, the General Curiae of monastic orders, seated in Rome, have played a significant role in assisting the Apostolic Holy See in modern times, having a comprehensive picture of the issues of the places they serve at, thanks their international presence. During the years after 1945, these internal transmission channels became even more valuable: after the Soviet occupiers had expelled the Apostolic Nuncio Angelo Rotta from Budapest, there was no official diplomatic mission of the Holy See delegated to Budapest. It was mostly the Cardinal József Mindszenty who took responsibility for representing and informing the Vatican.

In post-war Rome, there were Hungarian monks serving at almost all of the significant male monastic centres. An outstanding one was Vince Tomek, elected Piarist general in 1947. Tomek, who spoke several languages, played an especially important role, since a great number of Piarist monasteries and schools, now headed by him, were located in the Eastern (Soviet) Bloc. Moreover, being the head of a monastic order which maintained Catholic grammar schools, he had direct experience of the process of Sovietization as well as the communists' political concepts regarding education. After the nationalization of Hungary's church-operated schools on June 16th, 1948, which had tragic consequences for the Piarist order, the main mission of which was teaching, he (Tomek) paid a visit to Hungary between July 26th and August 16th, attempting to achieve an exemption of monastic grammar schools from being nationalized.

In the autumn of 1948, he acted as aide to Gyula Czapik, Archbishop of Eger, who went to Rome aiming at a settlement of the situation regarding the ecclesiastical policies in Hungary – being a monastic order's general, he felt quite at home in the Curia's offices; even the employees working for the papal Secretariat of State often turned to him for advice, as Giulio Barbetta, who worked for the Secretariat, did in May 1949, on the issue of whom to appoint as Bishop of Veszprém. In the end, it was

¹ See pp. 359–377.

the Dominican monk Bertalan Badalik, supported by Tomek, who became Bishop of Veszprém. Vince Tomek kept paying continuous attention to the events in Hungary, especially the renewed negotiations during the Second Vatican Council, of which he kept a diary full of data. His bequeathed property, stored in 25 chests, includes 7 chests with 90 diaries in them, containing 5534 pages of notes from the period between 1949 and 1975. The processing of his inheritance has now started, thanks to the Fransiscan monk KÁLMÁN PEREGRIN, the continuation of which is an important task in getting to know the history of the Hungarian Church, of emigration, as well as the Second Vatican Council.

BALÁZS RÉTFALVI

Translated by LÁSZLÓ KRISTÓ